

FUNKCIONÁLIS VISZONYOK, LINEÁRIS POZÍCIÓK, LINEÁRIS VISZONYOK

A *miért* kérdőszó három szintaktikai modellben

IMRÉNYI ANDRÁS

1. A tanulmány célja

Jelen tanulmány célja, hogy továbbgondolkodásra késztesse a magyar mondat modellálásával kapcsolatban. Egy esettanulmányon – a *miért* kérdőszó mondatbeli viselkedésének elemzésén – keresztül azt kívánom igazolni, hogy sem a hagyományos grammatika, sem a fősodratú generatív elemzés nem képes a vonatkozó adatok teljes körű és meggyőző magyarázatára, ezért érdemes lehet felülvizsgálni a mondatstruktúrával kapcsolatos előfeltevéseiket. Amellett fogok érvelni, hogy e modellek nemcsak hogy mindeddig – akár az elemző hibájából – nem oldottak meg bizonyos számukra is fontos problémákat, de az általuk feltett kérdésekre nem is igen lehet jó választ adni. Ezért egy új modellre teszek javaslatot, amely bizonyos szempontból a hagyományos és a generatív mondatstruktúrafelfogás – kizárólag technikai szinten értelmezett – szintézisét nyújtja.

A 2. részben a *miért* szintaxisának hagyományos megközelítését ismertetem a Keszler Borbála által szerkesztett *Magyar grammatika* (Keszler 2006) alapján. Ez a modell a mondatban az elemek közötti funkcionális viszonyok (szintagmák) rendszerét látja, így a *miért*-tel kapcsolatos kérdése az, hogy a vizsgált kérdőszó mely más elemekkel állhat viszonyban, s milyen típusú ez a viszony. A modell legsúlyosabb hiányossága, hogy nem számol a szórend nyelvi kódoló szerepével, emiatt a *miért* viselkedésének teljes körű elemzésére sem lehet alkalmas. A 3. részben a fősodratú generatív nyelvészet koncepciójára térek át, amely kiemelten foglalkozik a szórenddel, de nem közvetlenül elemek közötti viszonyok, hanem – egy hierarchikus szerkezeten értelmezett – lineáris pozíciók révén modellálja azt. É. Kiss (2002) FP-adjunkciós elemzését megvizsgálva azt tapasztalom, hogy bár e megoldás látszólag kézenfekvő az adott előfeltevések mentén, különféle elméleti és empirikus problémák miatt nem érdemes fenntartani. A gondot súlyosbítja, hogy a rendelkezésre álló alternatívák egyike sem jöhet számításba, így magán a kérdésfeltevésen kell változtatni. Saját javaslatom a 4. részben az lesz, hogy a mondatot az elemek közötti funkcionális és lineáris viszonyok rendszerének tekintsük, azaz a *miért*-nek mind funkcióját, mind pozícióját kizárólag más elemekhez képest értelmezzük. Megítélésem szerint e modell deskriptíve pontosabb, ugyanakkor nagyobb magyarázati értékű megoldást kínál, többek között kiszakítva a *miért*-et a generatív nyelvészekről neki tulajdonított kivételes státuszából is. Végül az 5. részben összefoglalom az eredményeket.

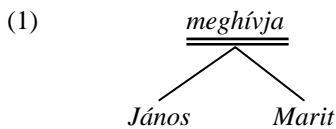
A bevezetés végén érdemes kitérni a téma részletesebb indoklására. Első kérdésünk az lehet, hogy miért éppen a *miért*-ről esik szó, s nem valamely más nyelvi jelenségről. A választás oka – s ennyiben a *miért*-et kulcsproblémának is mondhatjuk –, hogy az érintett jelenségkör magyarázata mind a hagyományos, mind a generatív nyelvészek számára fontos, így előbbiek nem utalhatják azt a (rendszermondattól megkülönböztetett) „nyilatkozat” (Keszler 2006: 31), utóbbiak a (magjelenségekről leválasztott) „periféria” (É. Kiss–Szabolcsi 1992: 29) világába. Ha egy ilyen – a modell kérdésfeltevéséből következően – meglehetősen központi jelenségre egy elméletnek nincs megfelelő magyarázata, az akár

indokot adhat az elmélet egyes aspektusainak a megkérdőjelezésére is (míg pl. egy szociolingvista hiába mutatna fel önmaga számára fontos, a generatív modell számára viszont – bár problémás, de – jelentéktelen, vagy annak minősíthető nyelvi adatokat). Másodszor, magyarázatra szorul, hogy miért éppen e két modellt vizsgálom, hallgatva többek között a HPSG-ben, az LFG-ben stb. rejlő lehetőségekről. Ennek – saját ismereteim korlátain túl – elsősorban infrastrukturális okai vannak: jelenleg a közoktatásban és a nyelvészeti ismeretterjesztésben ez a két modell játszik főszerepet, így problémáik kimutatása, esetleges meghaladásuk felvetése több, mint tisztán szaktudományos kérdés.

2. A miért a hagyományos grammatikában

Hagyományos grammatikán – kisebb leegyszerűsítéssel élve – azt a mondat szemléletet értem, melynek legújabb, teljességre törekvő kifejtése a *Magyar grammatika* (Keszler 2006, a továbbiakban MG) című egyetemi tankönyv. E szemléletet több szempontból lehet bírálni (többek között a nyelvelméleti előfeltevések tisztázatlansága vagy a módszertani következetlenség okán), számomra azonban most egyedül az a technikai kérdés az érdekes, hogy miben látja a hagyományos grammatika a mondatstruktúra szerveződésének a lényegét, s e nézőpontból mi (nem) mondható el a *miért* kérdőszóról.

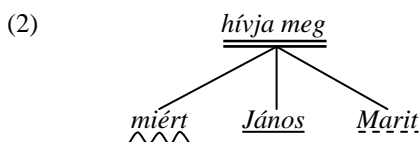
Legátfogóbban úgy fogalmazhatunk, hogy e modell szerint a mondat **az elemek közötti funkcionális viszonyok rendszere**. A szintagmát ugyan a tankönyv – az iménti definíciónak némileg ellentmondva – „nyelvi egységnek” is nevezi („a szintagmák fogalomjelölő lexémák és/vagy mondatrészek grammatikai kapcsolatából létrejövő, létrehozható nyelvi egységek”, MG: 29), az egység státusz másodlagosnak, sőt látszólagosnak is tűnik ahhoz az elengedhetetlen mozzanathoz képest, hogy a szintagma egy elempár két tagja közötti alá- vagy mellérendelő funkcionális viszonyt hivatott kifejezni (tekintet nélkül sorrendjükre). Pl. a *János meghívja Marit* mondat (1)-ben látható hagyományos ágrajza nem a *János meghívja* és a *meghívja Marit* szópárokra mint egységekre tulajdonít grammatikai státuszt (ha így tenné, akkor elvben tetszőleges elemszámú szósorok is szintagmák lehetnének, s számot kellene adni az egységek részleges átfedéséről, megszakíthatóságáról stb. is), hanem az alany–állítmány és az állítmány–tárgy bináris kapcsolatoknak mint mondatrészviszonyoknak:

A modell kétségtelenül alkalmas az egyszerű mondatok nagy részének egy bizonyos szempontú elemzésére, s ennek tudományos értékét sem lehet eleve elvitatni – mint ismeretes, a mondatrészviszonyok grammatikai státuszát, önálló szerkezetben való megjelenítésének szükségét olyan „komoly”, világszerte népszerű formális elméletek is elismerik, mint az LFG (vö. Komlósy 2001: 13). Ugyanakkor a hagyományos szemlélet rendkívül problematikus sajátossága, hogy úgy tartja, a mondat szintaktikai szerkezete **kimerítően** jellemezhető ezekkel a mondatrészviszonyokkal, s ami ezen túl van, az már nem a rendszermondat, hanem a nyilatkozat (vagy szövegmondat) része (MG: 31). Ennek megfelelően az (1)-es ágrajz nemcsak a *János meghívja Marit* mondat szerkezete, hanem a *Meghívja János Marit*, *Marit meghívja János*, sőt – az ígékötő és az ige sorrendjétől eltekintve – a *János MARIT hívja meg*

mondaté is: ezek mind ugyanazon rendszermondat „nyilatkozattípusai” (MG: 379). A modell ily módon a topik és a fókusz kategóriáját (amelyek É. Kiss Katalin legkorábbi elemzései óta központi szerepet játszanak a hazai generatív kutatásokban) voltaképpen nem grammatikai, hanem pragmatikai jelenségnek minősíti; egyúttal egy meglehetősen nagyfokú idealizációt végrehajtva nem a ténylegesen elhangzó magyar mondatok (mint aktualizációk) szerkezetével foglalkozik, hanem a mondatot mint „elvont nyelvi egységet” (MG: 31) igyekszik megragadni.¹

E nézőpontból a *miért* viselkedését aszerint jellemezhetjük, hogy mely más elemekkel áll mondatrésztviszonyban, s milyen típusú ez a viszony. Mivel a grammatika a kérdőszókról – általában teljes joggal – azt tartja, hogy olyan mondatrészszerkezetet képviselnek, amelyet a válaszmondatban nekik megfelelő kifejezések (a *ki* és a *János* egyaránt alany, a *kit* és a *Marit* tárgy, stb.), ezért a *miért* okhatározói funkciója kerül az elemzés középpontjába.² Ezzel nincs is különösebb baj az olyan mondatok modellálásakor, mint a *Miért hívja meg János Marit?* – a *miért* ez esetben okhatározói viszonyban áll az igei állítmánnyal:

A mondatelemzésben mindhárom funkcionális viszony motivált és természetes: ahogyan az állítmánynak lehet alanya és tárgya, úgy lehet okhatározója is, hiszen valamilyen eseményt (hagyományosabban: cselekvést, történést, létezést, állapotot) fejez ki – az eseményeknek pedig szokott lenni okuk, legalábbis többnyire így gondolkodunk róluk. A megoldást az okhatározóra adott hagyományos definíció is megerősíti: „Az okhatározó az alaptagban megnevezett cselekvés, történést – ritkábban minőség vagy állapot – létrejöttének okát fejezi ki” (MG: 444); okhatározói kérdőszó esetén természetesen nem „kifejezi” azt, hanem rákérdez. Figyeljünk fel rá, hogy alaptag és bővítmény e szintagmában kölcsönösen kiválasztja egymást: a definíció alapján feltehető, hogy leginkább csak állítmányok-

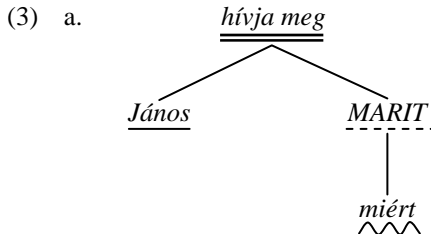
¹ Rendszermondat és nyilatkozat megkülönböztetése látszólag stabil saussure-i alapokon áll (a *langue-parole* dichotómiával összhangban), azonban egyértelműnek látszik, hogy az elemsorrendet maga Saussure is grammatikai kérdésnek tekintette, vö. az alábbi szövegrészt: „Egy csoport értéke gyakran összefügg elemeinek rendjével. Egy szintagma elemzésekor a beszélő nem csupán a részeket különbözteti meg egymástól; ezeknek bizonyos sorrendjét is megállapítja. A francia *désir-eux*-nek vagy a latin *signi-fer*-nek a jelentése az alegységek egymáshoz képest való elhelyezkedésétől függ: nem mondhattánk *eux-désir-t* vagy *fer-signum*-ot. Az is lehetséges, hogy egy értéknek semmiféle konkrét elem nem felel meg (mint például az *-eux*-nek vagy a *fer*-nek), és ez csak a tagok elrendeződéséből következik; ha például a franciában két csoportnak, a *je dois*-nak és a *dois-je*-nek különböző jelentése van, az csak a szavak sorrendjén múlik” (Saussure 1997: 156).

² E tanulmányban nem foglalkozom a célhatározói szerep eseteivel. Ezek egy része tulajdonképpen okhatározóinak is tekinthető – pl. a „*Miért mentél oda? Hogy körülnézze?*” mondatpár második tagjában a beszélő a cselekvés belső motívumát, ilyen értelemben okát nyilvánítja ki (s ez a nyelvben annyira általános, hogy a *miért* kétféle jelentésében A CÉL OK [A CSELEKVÉSRE] konceptuális metaforát is megsejthetjük), míg egy másik része vonzatszerepű, így kevesebb problémát okoz mondattani kezelése (*Miért nyúlt a baba?*, vö. É. Kiss 1998a: 46).

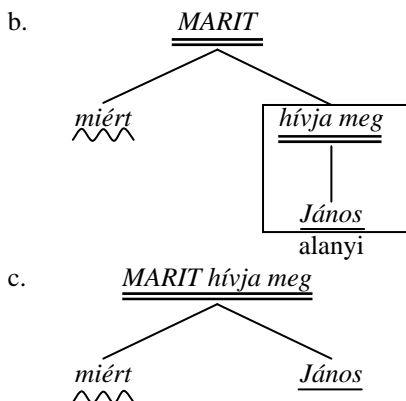
nak lehet okhatározója, ha pedig valami okhatározói bővítmény, akkor jellemzően egy állítmányi alaptaghoz kapcsolódik.

A problémát a következő mondat okozza: *Miért MARIT hívja meg János?* Ha a mondat jelentéséből indulunk ki, s továbbra is azt keressük, hogy a *miért* mely más elemmel áll okhatározói alárendelő szintagmában, egyértelműnek látszik, hogy a kérdőszó ezúttal nem a *hívja meg* igei állítmányhoz kapcsolódik, hanem az ige előtti, a mondat fókuszában szereplő tárgyi bővítményhez. (Nem a meghívási esemény okára vonatkozik a kérdés, hanem arra, hogy miért éppen Mari az és nem más, akit János meghív.) Figyelembe véve az okhatározói szintagmáról imént mondottakat s a fókuszra vonatkozó generatív szakirodalom egyes eredményeit is, legegyszerűbb mindezt azzal magyaráznunk, hogy itt egy sajátos új (azonosító) állítmánnyal állunk szemben, amelyet az ige előtti hangsúlyos kifejezés képvisel a mondatban – szinte alárendelő mellékmondat alaptagjává fokozva le az igei állítmányt (≈'Akit János meghív, az MARI'; a parafrázishoz vö. É. Kiss 2006a) –, s ezzel áll funkcionális viszonyban a kérdőszó (≈'Akit János meghív, az miért MARI?').

Az empiria szintjén mindezt a hagyományos nyelvészek is többé-kevésbé elismerhetik, azonban nagy kérdés, hogy a modell a megfigyelt jelenségről miképp adhatna számot. Megítélésem szerint három lehetőség jöhet szóba: 1) azt mondjuk, hogy kivételes esetben a tárgynak is lehet okhatározója (3a), 2) kifejezzük a fókuszpredikátum magasabb hierarchikus státuszát a mondatbeli viszonyok rendszerében, s az iménti parafrázisból kiindulva az igei állítmányt tartalmazó, voltaképpen alanyi mellékmondatként³ viselkedő *hívja meg János* nyitott mondatot is alárendeljük (3b), 3) elemzetlenül hagyjuk az azonosító állítmány és az ige viszonyát (3c).

³ A korábbi hagyományos elemzés az alany-állítmány viszonyt még egyenrangú tagok kapcsolatának tartotta („hozzárendelő szintagma”, vö. Rác 1971: 262–263), a *Magyar grammatika* azonban már az alanyt is az állítmánynak alárendelt bővítmények közé sorolja (MG: 30, 351). Mindkét megoldás mellett szólnak érvek (s valószínűleg az állítmánytípusokat megkülönböztető elemzés volna leginkább indokolt: a névszói állítmány másképp viselkedik, mint az igei, vö. Elekfi 2002: 14), ám e kérdéssel itt részletesebben nem foglalkozom, s az egyszerűség kedvéért egységesen alárendelő viszonyt feltételezek.

Mindhárom elemzésnek vannak előnyei, de egyik sem igazán megnyugtató megoldás. (3a) előnye, hogy kifejezi az igei állítmány *hívja meg* és a tárgy *MARIT* közötti tárgyi alárendelő viszonyt – nagy hátránya azonban, hogy a modellből nem derül ki, miképpen, milyen feltételekkel lehet egy tárgynak, mégpedig akár tulajdonnévnek is okhatározója (annak ellenére, hogy alapesetben nem állítmányi természetű). (3b) megfelel annak a korábbi intuíciónknak, hogy a mondatban egy azonosító állítmány van, s az igei alaptagú nyitott mondat ennek tulajdonképpen alá van rendelve – ugyanakkor problematikus, hogy egy olyan hibrid ágrajzot kaptunk, amely részben az egyszerű, részben az összetett mondatok elemzését idézi fel: nehéz lenne megmondani, mi az a főmondat, amelyhez a *hívja meg János* alanyi mellékmondat kapcsolódik. Ráadásul – (3a)-val ellentétben – ezúttal a tárgyi alárendelő viszonyt mellőztük az ágrajzban, azaz elmulasztottuk jelölni, hogy *MARIT* nemcsak a hierarchia csúcsán álló azonosító állítmány, hanem az igének alárendelt tárgyi bővítmény is. (E két viszony együttes ábrázolása tipográfiai nehézségekbe is ütközne.) Végül (3c) előnye ugyan, hogy nem mond semmi rosszat, sőt a – máskülönben vitatott jelentőségű – rákérdezésem próbán is kedvező eredményt hoz (*Mit állítunk? Azt, hogy MARIT hívja meg*), de kétségtelenül túl keveset árul el azzal, hogy elemzetlen komplex állítmányt feltételez, hiszen mégiscsak van valamilyen „grammatikai természetű”, az ágrajzban is jelölendő kapcsolat az állítmány két fő eleme között.

Mielőtt belevesznénk az elemzés részleteibe, érdemes feltenni magunknak a kérdést, hogy egyáltalán mi sodort minket ilyen dilemmába (apóriába), amelyben csak rossz lehetőségek (3a–c) közül választhatunk? A válasz érdekében célszerű oda visszakanyarodnunk, ahol még mindent rendben találtunk, azaz a *Miért hívja meg János Marit?* mondat elemzéséhez. Mi változott meg azóta, amire nem voltunk kellő tekintettel, s mit mondhat ez a modell számára?

Elkerülhetetlennek tűnik a válasz, hogy a megoldás egyik kulcsa a **szórend** elemzése: a problematikus *Miért MARIT hívja meg János?* mondat abban különbözik a megnyugtatóan elemezhető *Miért hívja meg János Marit?* mondatától, hogy a tárgyi bővítményt ezúttal az ige előtt találjuk (egyúttal különleges nyomatékot helyezünk rá, az igemódosító pedig az ige mögé „szorul”). Ily módon a (3a)-val kapcsolatos problémára az a válasz, hogy a tárgy (vagy bármely más bővítmény) akkor töltheti be azonosító állítmányi funkcióját (s válik egy okhatározói szintagma lehetséges alaptagjává), amikor ezt a szórendi helyzete is kife-

jezi. Summásan fogalmazva: a szórendnek nyelvi kódoló szerepe van – s bár ezt e jelenség kapcsán vélhetően a hagyományos nyelvészek sem tagadják, lépéseket kellene tenniük, hogy a szórend a modelljük részévé váljon.

A megoldás másik kulcsa, hogy elismerjük a **funkcionális viszonyok rétegzettségét**. A hagyományos mondattan – legalábbis a leíró gyakorlat tendenciáiban – azt sugallja, hogy minden mondatalkotó elem egységesen jellemezhető mondatrészszeropét tekintve. Témánkra vonatkoztatva: ha valami tárgy, akkor nem lehet egyszersmind állítmány is. Ezzel szemben célszerűnek látszik megengedni – s éppen az ezzel kapcsolatos bonyodalmak kezelésében lehet központi szerepe a szórendnek is – hogy ugyanazon elem más elemekkel való viszonyában hol ilyennek, hol olyannak mutakozzék: pl. a *János MARIT hívja meg* mondat ige előtti kifejezése egyszerre az igei állítmány tárgya és egy nyitott alanyi mellékmondat fölé (vagy egy másik megközelítés szerint „hozzá”) rendelt azonosító állítmány. Itt nem is csupán a mondatrészszeropékről (grammatikai funkcióról) van szó, hanem azokról a további dimenziókról is, melyek az elemek grammatikai viselkedését a legtöbb nyelvben befolyásolják. Így szükségesnek látszik különösen a tematikus szerepek (Ágens, Pátiens stb.) és a diskurzusfunkciók (topik, fókusz) beemelése a nyelvi elemzésbe, részint a szórenddel, részint más nyelvi részrendszerekkel (az esetrendszerrel, a prozódiaival stb.) is összefüggésben.

Összefoglalva az elmondottakat: a hagyományos grammatika a mondatban funkcionális viszonyok (szintagmák) rendszerét látja, s ebben nem is találtunk kivétnevalót – a probléma inkább abban jelentkezett, hogy a modell túl szűken húzta meg a grammatikai elemzés határait, többek között kizárva a szórenddel kapcsolatos jelenségeket is. Úgy tűnt, a *miért* kérdőszó szintaktikai viselkedésének megragadásához ezen változtatni kell: nem lehet a szórend vizsgálata nélkül megérteni a *miért* mondatát, még akkor sem, ha csak a mondatrészszeropére vagyunk kíváncsiak. A következő részben ezért ahhoz az elméleti kerethez fordulok, mely az elmúlt harminc évben jelentős konkurencia híján szinte monopolizálta a magyar szórend kutatását: megvizsgálom, mit mond – és ami fontosabb: egyáltalán mit mondhat – a *miért*-ről a fősodratú generatív összetevős szerkezeti elemzés.

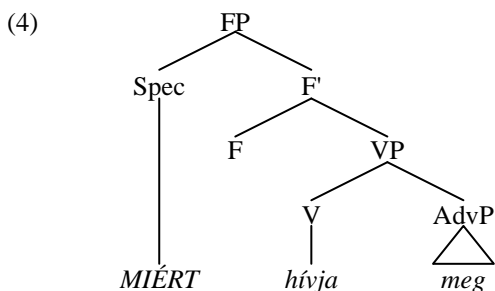
3. A *miért* a generatív összetevős szerkezeti elemzésben

Ebben a részben hasonló gondolatmenetet követek, mint az előzőben: megkísérlem igazolni, hogy a generatív összetevős szerkezeti elemzés nem ad jó megoldást a *miért*-tel kapcsolatos problémákra, s ráadásul ez nem az elemző mulasztása, hanem az előfeltevésekből szükségszerűen következik (azaz nem a válaszban, hanem a kérdésben van a hiba). A feladat ezúttal jóval nehezebb lesz: egyrészt a tágabban értelmezett generatív irányzat különféle modellekre tagolódik – melyek egymástól sokszor alapvetően különböznek –, így kérdéses, hogy mennyi joggal lehet egy adott előfeltevésrendszert kiragadni és tárgyalási alpnak tekinteni, másrészt ha figyelmünket a Chomskyt szorosabban követő, ún. „fősodratú” generatív nyelvészetre korlátozzuk, még akkor is egy évtizedenként, sőt gyakran néhány évenként megújuló iskolával állunk szemben. Ez egyfelől az irányzat dinamizmusát jelzi, másfelől viszont eleve meggátolja a külső kritika érvényesülését, hiszen a bírálat – hacsak nem az irányzaton belülről érkezik, s így a legújabb eredményeknek is tudatában van – mindig szükségképpen csak egy már többé-kevésbé meghaladott álláspontra vonatkozhat.

Jelen tanulmányban É. Kiss Katalin angol nyelvű monográfiáját tekintem kiindulópontnak (É. Kiss 2002):⁴ a legutolsó olyan generatív szaktudományos munkát, mely a magyar mondat átfogó, a lehető legnagyobb teljességre törekvő, ugyanakkor elméleti igényű leírására tesz kísérletet. Bár az elemzések több részletét időközben a szerző meghaladta, s maga az elmélet is jelentős módosulásokon esett át, a *miért*-re nézve tudomásom szerint nem jelent meg alternatív megoldás, azok a – nagyon általános – elméleti előfeltevések pedig, amelyekre alább a bírálóat irányul, jórészt mindmáig meghatározók. Ismét hangsúlyozni kell azt is, hogy csupán a mondatelemzés technikai részére leszek tekintettel, zárójelbe téve mindazokat a nyelvelméleti feltevéseket, amelyek a fősodratú generatív nyelvészetet a többi irányzattól megkülönböztetik.

Ha a hagyományos grammatikáról azt mondtuk, hogy a mondatban az elemek közötti funkcionális viszonyok rendszerét látja, akkor a generatív modell felfogása ezzel épp ellentétes: nem relációs, hanem konfigurációs alapú. A mondat e megközelítés szerint **lineáris pozíciók hierarchikus rendszere**: az elemek helyzete nem közvetlenül egymáshoz képest határozódik meg, hanem azáltal, hogy a formális szabályokkal előállított – univerzális szerkezetépítési elveknek engedelmesskedő – struktúra mely csomópontjainak vannak alárendelve, milyen szórendi pozíciókat „foglalnak el”. Elemek közötti viszonyokat természetesen ez az elmélet is feltételez (pl. k-vezérlés, kormányzás), de ezek mindig konfigurációs alapon – az összetevős szerkezet csomópontjain – értelmeződnek, bármily nehézségeket okozzon is pl. a kormányzás konfigurációs meghatározása.

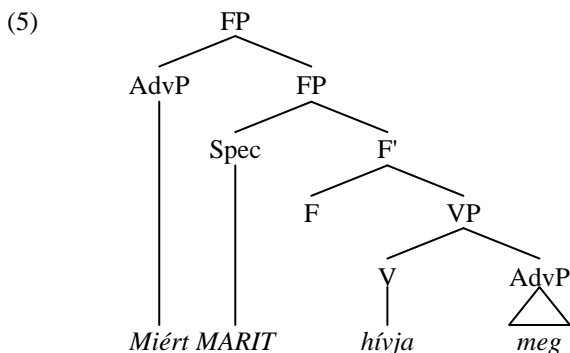
A *miért* viselkedésére e modellben egészen másképp kérdezzünk rá: azt próbáljuk megállapítani, hogy milyen összetevős szerkezeti pozíciókban szerepelhet. Első megközelítésben ismét a többi kérdőszó mondatánából érdemes kiindulni: É. Kiss (2002) – a szakirodalomban általános megoldással élve – a szerkezeti fókusz (felszíni) pozíciójául [Spec, FP]-t jelöli ki a *MIKOR hívja meg János Marit?*, *MIÉRT hívja meg János Marit?* típusú kérdések kérdő kifejezéseinek számára. A *miért* egyik lehetséges helye tehát a fókuszpozíció, amiről az alábbi egyszerűsített ágrajzzal adhatunk számot (vö. É. Kiss 2002: 86):⁵

⁴ A szövegből vett idézeteket saját fordításban közlöm.

⁵ Az elemzés több részlete vitatott (pl. a megszokottabb elemzés szerint az ige F-be mozog), és É. Kiss maga is sokat változtatott rajta. É. Kiss (2006a)-ban immár nem FP-nek, hanem PredP-nek (predikatív csoportnak) elemzi a fókusz tartalmazó összetevőt, amely egyúttal a – másodlagos predikátumoknak tekintett – igemódosítóknak is helyet ad. Jelen tanulmány szemszögéből e különbségek nem fontosak; a hangsúly csupán azon van, hogy a *miért* a vizsgált mondat fókuszában szerepel (bármilyen technikai megoldást válasszunk is).

Akárcsak a hagyományos grammatika, a generatív elemzés is viszonylag megnyugtatóan tudja elemezni (saját szempontjai szerint) azon mondatokat, amelyekben a *miért* közvetlenül az ige előtt foglal helyet (s az igei állítmány kifejezte esemény okára vonatkozik). Meglepőbb, hogy nemcsak előbbi, hanem utóbbi is súlyos problémákba ütközik a *Miért MARIT hívja meg?* típusú mondatok esetében. É. Kiss (2002: 98) megoldása, hogy ilyenkor az okhatározói kérdőszó a fókusz csoporthoz csatolódik mint adjunktum. E példamondatban tehát az FP úgy bővül a *miért*-tel, hogy a művelet kimenete egy újabb FP:

Bár az elemzés a *miért* elhelyezkedésére látszólag kézenfekvő megoldást nyújt (s egy generatív szemléletű tankönyv is átveszi, vö. Alberti 2006: 75), É. Kiss döntése különféle elméleti és empirikus problémákat vet fel.

Elméleti szempontból probléma, hogy a jelenség ellentmond a (tipikus) adjunkcióval kapcsolatos várakozásainknak. Az X'/XP-szintű adjunkció jellemzően opcionális és rekurzív (a szabály kimenetén megismételhető) művelet: pl. a *könyv* főnév opcionálisan, és elvben tetszőleges számban vehet föl adjunktumként hozzá csatolt melléknévi csoportokat (*könyv* → *fehér könyv* → *nagy fehér könyv* stb.). Fontos, hogy a teljes szerkezet „kifele” minden esetben ugyanúgy viselkedik – ugyanolyan a disztribúciója, ugyanúgy egy tárgy megnevezésére szolgál –, mint a módosítatlan főnév. Ezzel szemben a *miért*-et nehéz volna ilyen típusú bővítménynek tekinteni, hiszen alapvetően megváltoztatja a szerkezet disztribúcióját és funkcióját (kijelentőből kérdővé teszi a mondatot). Ráadásul a művelet megismétlésére sincs lehetőség (*_[FP] *Miért* [_[FP] *miért* [_[FP] *MARIT hívja meg?*]]]), ami persze triviálisan következik abból, hogy – mint É. Kiss (2002: 98) utal rá – a *miért* a kérdőszók között egyedüli kivételt képez, azaz egy egyelemű osztályhoz tartozik.

A mondat kérdő illokúciójáért felelős elemet többek között azért sem szokás adjunktumnak tekinteni, mert ez megnehezítené a szelekciós megszorítások kifejezését. A *Megkérdeztem, hogy* [_[FP] *miért* [_[FP] *MARIT hívja meg*]] jólformált mondat, míg a **Megkérdeztem, hogy* [_[FP] *MARIT hívja meg*] nem az – pedig ha a beágyazott szerkezet mindkét esetben FP (mely az öt meghatározó szintaktikai jegyeket a *MARIT*-tal egyeztetett fejtől kapja), akkor disztribúciójuk hasonló kellene, hogy legyen. É. Kiss (2002: 98) e problémára azt a megoldást nyújtja, hogy módosítja a kérdő mondatok értelmezésével kapcsolatos megszorítást: javaslata szerint „ahhoz, hogy egy magyar mondatot kiegészítendő kérdésként [*wh-question*] lehessen értelmezni, egy kérdőszónak [*wh-expression*] kell szerepelnie az F [fókusz fej] ellenőrzési tartományában” (a korábbi javaslat még [Spec, FP]-re korlátozta a

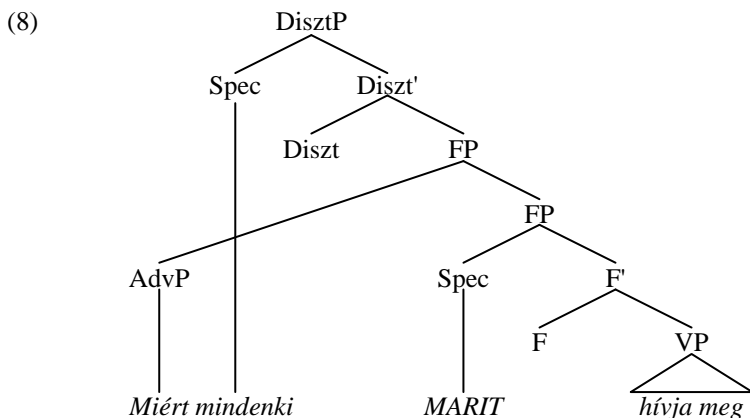
kérdő kifejezés helyzetét, vö. É. Kiss 2002: 92). Bár e megoldás technikailag lehetséges (Chomsky 1995 alapján), nem világos, hogy van-e rá bármiféle független indok a *miért* FP-adjunkciós elemzésén kívül, mely a magyarázat körköröségét csökkentené.

Ezek az elméleti problémák súlyosak ugyan, de önmagukban nem döntő jelentőségűek, hiszen – mint az „ellenőrzési tartomány” fogalmának segítségével hívásából látszik – a modell többé-kevésbé rugalmasan követni tudja az empíriát, ha szükség van rá. Akad azonban két olyan empirikus ellenérv is az FP-adjunkciós elemzéssel szemben, amelyet jóval nehezebb volna hasonló eszközökkel hatástalanítani. Mint az alábbi mondatok megmutatják, a *nem* tagadószó és egy vagy akár több univerzális kvantor beékelődhet a *miért* és az azonosító fókusz közé:

(6) *Miért nem ZSÓFIT hívja meg János?*⁶

(7) *Miért mindig mindenki MARIT hívja meg?*

Ezek az adatok azért jelentenek feloldhatatlan problémát, mert a tagadószóról, illetve az univerzális kvantorokról azt tartja az elmélet, hogy az FP fölötti önálló funkcionális projekciókban (NegP, illetve DisztP) kapnak helyet (vö. É. Kiss 2002: 110–113, 130–136). Ha e feltevéseket fenntartjuk, a *miért*-et pedig továbbra is közvetlenül FP-hez adjungáljuk, akkor a helyes szórendet csak a modell egy alapvető követelményének, a kereszteződő éleket tiltó megszorításnak a megsértésével tudjuk biztosítani. Például ha az univerzális kvantort DisztP specifikálójában helyezzük el, a *Miért mindenki MARIT hívja meg?* mondat a következő – szabálytalan – ágrajzot kapja:

⁶ (6) valójában többféleképpen értelmezhető, s könnyen lehet, hogy az egyes értelmezésekhez más-más szerkezetet is kellene rendelni. Az egyik esetben a beszédelőzményben szerepel a *Nem ZSÓFIT hívja meg János* kijelentés, s a beszélő az ebben szereplő tényállást előfeltevésként kezelve kérdez rá annak okára: '(De hát) miért van az, hogy nem ZSÓFIT hívja meg János?'. A másik esetben Zsófi meghívása még nem került szóba a megelőző kontextusban (amely inkább csak implikálja, hogy János terveiben ilyesmi nem szerepel); a beszélő célja éppen az, hogy felfesse, megfontolás tárgyává tegye Zsófi meghívásának lehetőségét ('Miért nincs inkább az, hogy ZSÓFIT hívja meg János?' ≈ 'Mi lenne, ha ZSÓFIT hívná meg János?'). A két kérdés információs szerkezete és proszódiaja nagy mértékben eltér, így valószínűleg külön konstrukcióknak érdemes őket tekinteni. A problémára később még visszatérek.

A felsorolt elméleti és empirikus ellenérvek együtt már meglehetősen kétségessé teszik, hogy érdemes-e a *miért* FP-adjunkciós elemzéséhez ragaszkodnunk: fenntartása meglehetősen nagy áldozatokkal járna a modell többi részletére, többek között az univerzális kvantifikáció és a tagadás elemzésére nézve (holott feltehetően jó – nyelvspecifikus és univerzális – érvek szólnak utóbbiak mellett). Következő kérdésünk tehát az lehet, hogy milyen összetevős szerkezeti pozíciót foglal el az azonosító fókusz megelőző *miért*, ha nem FP-hez csatolódik?

A generatív elmélet egy invariáns – az adott nyelvre nézve rögzített – frázisstruktúrát feltételez (a magyar mondat egyik legteljesebb kifejtéséhez vö. Bartos 2000: 663), így első lépésben azokat a funkcionális projekciókat érdemes sorra venni, amelyek a fókuszról „balra” szerepelnek az ágrajzban. Ezek – a többé-kevésbé konszenzuális megoldás szerint – a következők: 1) a CP, mely a kötőszókat (pl. *hogy*) tartalmazza, 2) a TopikP, ahol a mondat „logikai alanyául” (É. Kiss 2002: 8) szolgáló kifejezések kapnak helyet, 3) a DisztP (vagy KvantorP), ahol az imént is érintett, operátorként működő, valamilyen mennyiségre utaló kifejezések szerepelnek.

Bár a kérdő kifejezések több nyelvben, így az angolban is a CP specifikálójában helyezkednek el, a *miért* egyértelműen nem lehet itt, mivel mellékmondatokban követi a *hogy*-ot (vö. (9)), amely C fejnek számít (É. Kiss 2002: 230). Következésképp valamilyen, a CP és az FP közötti projekcióban kell szerepelnie (ezt ideiglenesen XP-vel jelezhetjük). Mivel a *miért*-et valószínűleg frázisszintű kategóriának érdemes tekinteni (ha a többi kérdőszó generatív elemzéséből indulunk ki), az XP specifikálójában kell elhelyeznünk, melyet egy fonológiai üres fej követ.

(9) *Nem tudom*, [_{CP} *hogy* [_{XP} *miért* Ø [_{FP} *MARIT hívta meg*]]

Ami a második lehetőséget illeti, rendkívül problematikus volna a *miért*-et topiknak elemezni: nem valószínű például, hogy egy mondat kérdő illokúciójáért egy topik legyen felelős – épp ellenkezőleg: úgy tűnik, hogy a topicalizáció független az illokúciótól, amely kizárólag a kommenten múlik –, vagy hogy a *miért* legyen a mondat „logikai alanya”. De többek között erős prozódiai érvek is szólnak egy ilyen megoldás ellen, hiszen a *miért* olyan hangsúly- és intonációs mintákat kaphat meg, amelyet átlagos topikok sohasem. A különbség különösen jól látszik elliptikus mondatokban, ha a *miért*-et egy kontrasztív topikkal vetjük össze: a két dallamminta egymással éppen ellentétes. (Nem-kontrasztív topikok esetén pedig nem is igen képzelhető el a komment ellipszise.)

(10) – *János MARIT hívta meg*.

a. *De miért* [~~*MARIT hívta meg*~~]?

b. *És Péter* [~~*KIT hívott meg*~~]?

Harmadszor, nincs sok értelme a DisztP/KvantorP-elemzésnek sem, mivel a *miért* még kevésbé kvantorszerű, mint a többi kérdőszó. A kvantorok logikai értelemben operátorként viselkednek: hatókörük van, és változót kötnek a tagmondatban – a *miért* azonban nem az esemény valamely inherens részletére, hanem a fókuszpredikátumban foglalt azonosítás okára, egy önálló eseményre kérdez rá (mi az a *p*, ami miatt *q*?), így valószínűleg nem érdemes hasonlóan elemezni (vö. Kenesei (2005: 183) megfogalmazását: [az *Anna miért A*

KÖNYVET választotta mondatban] „a többféle magyarázat közül a legvalószínűbb szerint a *miért* mögötti fókusz azért lehetséges, mert a kérdés valójában a fókusz kifejezte azonosító állításra vonatkozik, vagyis a *miért* valójában nem része, nem összetevője az *Anna a KÖNYVET választotta* mondatnak, hanem mintegy arra „telepszik rá”, és ez a lehetőség egyetlen más kérdőszó esetén sem áll fenn. Ennélfogva a *miért* kérdőszónak nem is felel meg semmi a fókuszos (mag)mondatban.”) Idetartozó – a kvantor-elemzéshez érintőlegesebben kapcsolódó – probléma, hogy míg a többi kérdőszó általában diszjunkt lehetőségek közötti választást vár el, mégpedig lehetőleg kimerítő jelleggel (*‘KI hívta meg Marit?’* \approx *‘János, Péter vagy Zoli hívta meg Marit?’*; *‘Azonosítsd mindazokat, akik meghívták Marit!’*), addig az okok közötti választás kevésbé determinisztikus (véltetően mert nem tények, hanem értelmezés kérdése), és gyakran a kimerítő felsorolás sem lehetséges (vö. *Miért vesztettük el a meccset?*). Végül, amíg a kiegészítendő kérdések többségét egy megfelelő válasszal le lehet zárni, azaz a válasza nem lehet (vagy pragmatikai okokból nem illik) ugyanazzal a kérdéssel visszakérdezni (*KI hívta meg? – János. – #De ki?*), addig a *miért* az okok végtelen láncát indíthatja el (*Miért hívta meg? – Mert kedveli. – De miért kedveli?*), amelyben az újabb okok közvetett okai az első kérdés előfeltevéseiben szereplő tényállásnak – az okok kimerítő felsorolása már csak ezért sem lehetséges. A *miért* minden tulajdonságai arra utalnak, hogy nemhogy kvantornak nem lenne célszerű tekinteni, de alapvetően különbözik a többi, fokozottabban kvantorszerű kérdőszótól.

Miután a végére értünk a legkézenfekvőbb lehetőségeknek (CP, TopikP, DisztP/KvantorP), már viszonylag kevés alternatívánk maradt. Az egyik (a vizsgált kérdőszó kivételességének megfelelően) egy önálló *MiértP* bevezetése, melynek – a korábban már érintett okok miatt – a specifikálójában kell szerepelnie a *miért*-nek, egy fonológiailag üres fejet megelőzve. Azon túl, hogy e megoldás meglehetősen kevésbé volna elegáns, disztribúciós okokból sem látszik célszerűnek: feltételezve, hogy *MiértP* funkcionális feje meghatározza, hogy milyen komplementum követheti (szubkategorizáció), nehezen érthető, hogy (11a) és (11b) miért különbözik jólformáltság tekintetében:

- (11) a. [_{MiértP} *Miért* Ø [_{DisztP} *mindenki MARIT hívja meg*]]?
 b. * [_{MiértP} *Miért* Ø [_{DisztP} *mindenki meghívja Marit*]]?

Mivel mindkét esetben egy-egy DisztP szerepel a komplementum pozícióban, arra kell számítanunk, hogy vagy mindkét mondat jólformált, vagy egyik sem. Ennek az adatok ellentmondanak, hiszen csak (11a) lehetséges.

Végül, feltételezhetnénk, hogy a *miért* szabadon adjungálható akár FP-hez, akár DisztP-hez, akár – a (6)-os mondat esetében – NegP-hez. Ez azonban ugyanazokat az elméleti problémákat vetné fel, amelyeket már az FP-adjunkciós elemzéssel kapcsolatban érintettem: nem valószínű, hogy érdemes egy mondat kérdő illokúciójáért felelős elemet adjunktumként kezelni. A generatív elmélet a kérdő kifejezéseket operátoroknak tekinti, melyeknek hatóköri okokból egy specifikáló pozícióban kell helyet foglalniuk a mondat bal periferiáján; ily módon – a specifikáló és a fej egyeztetésével, illetve projekció révén – egyúttal gondoskodhatunk arról is, hogy a [kérdő] jegy a teljes frázissal asszociálódjon, meghatározva annak disztribúcióját. Az adjunkciós elemzés technikailag jóval bonyolultabbnak látszik, ha egyáltalán kivitelezhető – ráadásul egy DisztP-hez vagy NegP-hez adjungált *miért* kívül kerülne a fókusz fej ellenőrzési tartományán, így É. Kissnek a magyar kérdő mondatok értelmezésére kidolgozott megszorítását sem lehetne fenntartani.

Ezzel az összes kézenfekvő elméleti lehetőséget megvizsgáltuk, s azt a következtetést vonhatjuk le, hogy nemcsak É. Kiss (2002)-es elemzése, de annak alternatívái is különféle elméleti és empirikus problémákhoz vezetnek. Ugyanazt tapasztaljuk tehát, mint a hagyományos grammatika esetében: a modell a saját maga feltette kérdésre nem tud megfelelő választ adni. Ha egy kérdésre nincs jó válasz, akkor alighanem magában a kérdésben (annak előfeltevéseiben) van a hiba. Ezért a következő fejezetben arra teszünk kísérletet, hogy a *miért* viselkedésére másképp, egy új modell nézőpontjából kérdezzek rá.

4. A *miért* egy viszony-alapú szórendi modellben

4.1. Elméleti háttér

A mondattani modellek alapkérdése, hogy az elemek funkcióját és disztribúcióját miként definiálják. A hagyományos grammatika a funkció problémájára koherens és ésszerű választ ad: az elemek mondatbeli szerepét **egymáshoz képest** értelmezi – pl. a tárgy mindig valaminek, jellemzően egy állítmányi szerepű kifejezésnek a tárgya, tárgyi mivolta csak ebben a viszonyban érthető meg.⁷ Nagy hibája azonban ennek a modellnek (pontosabban legújabb kifejtésének, a *Magyar grammatikának*), hogy a disztribúció kérdését valójában fel sem teszi, hanem – mint a 2. részben láttuk – a nyelvtanon kívülre utalja. A generatív megközelítés egy másik következetes álláspontot képvisel: a mondat összetevős szerkezeti egység, amelyet kisebb egységekből, véges számú formális szabály alkalmazásával „fel kell építeni”. Az elemek funkcióját és disztribúcióját a fősodratú generatív elmélet szerint ezen a szerkezeten lehet és kell értelmezni.

A harmadik modellhez akkor jutunk, ha elfogadjuk a hagyományos grammatikának az elemek mondatbeli szerepére vonatkozó válaszát (azaz a kifejezések funkcióját egymáshoz képest, s nem egy szabályokkal előállított szerkezeten értelmezzük), de ezt a szemléletet kiterjesztjük a disztribúcióra is, azaz az elemek elhelyezkedését is kizárólag egymáshoz viszonyítva definiáljuk. Röviden: mind a funkció, mind a disztribúció viszonyokon (relációkon) múlhat. Pl. a magyar minőségjelzők funkciója, hogy egy főnévi fogalom (dolog, személy stb.) valamely tulajdonságát kifejezzék, disztribúciójukra pedig az jellemző, hogy a módosított főnév **előtt** szerepelnek, s lehetőleg **szomszédosak** vele. A megelőzésen/követésen, illetve a szomszédosságon túl feltehetően utalnunk kell a **kapcsolaterőségekre** is: például több minőségjelző esetén az lesz közelebb a főnévhez, amelynek a funkcionális viszonya – konceptuális alapon – szorosabb vele (vö. Bybeenak a toldaléksorrendre kidolgozott, a relevancia szempontját hasznosító elemzését (Bybee 1985)). A *piros kis labda* és a *kis piros labda* szósorok közül általában utóbbit választjuk, mivel a szín meghatározóbb, kiugróbb (*salient*) tulajdonsága a labdának, mint a méret. A jelzők sorrendjében tehát – korlátozott mértékben – a forma és a funkció közötti **ikonicitás** (vö. Haiman 1985) is érvényesül; erre utal, hogy a genetikai és tipológiai szempontból a magyartól független angol nyelvben is hasonló sorrendet tapasztalunk (vö. *little red ball* 'kis piros labda' vs. *red little ball* 'piros kis labda').

A szórend (sőt: a nyelv) viszony-alapú modelljének előzményeit éppúgy megtaláljuk a strukturalista hagyományban, mint az összetevős szerkezeti elemzés forrásait, de míg utóbbiak az amerikai deskriptív nyelvészethez – különösen Harris (1942), Hockett (1947) és

⁷ Az elemzés „arkhimédieszi pontja” a hierarchia csúcsán szereplő állítmány, amelyet önmagában is meg kell tudni ragadni.

Wells (1947) munkáihoz – kötődnek, addig a viszony-alapú modell elsősorban Saussure és Hjelmslev munkáiban található meg előfutárait. Saussure egyik nagyhatású gondolata, hogy a nyelvi jelek a rendszerben csak egymáshoz képest kapnak értéket, azaz nem pozitíve (önmagukban), hanem negatíve határozhatók csak meg (Saussure 1997:140). Az elemek asszociatív és szintagmatikus viszonyokban állnak egymással, azaz egyfelől *in absentia* felidézik egymást (pl. mert adott kontextusban hasonló szerepet töltenek be), másfelől a lineáris tengelyen, *in praesentia* is összekapcsolódnak (Saussure 1997: 142–145). Szintén a struktúra viszony-alapú megközelítését képviselte a dán glosszematika teoretikusa, Hjelmslev (1943/1961: 23), amikor tételesen kimondta, hogy „egy totalitás nem dolgokból, hanem viszonyokból áll. Objektumokat – mint a viszonyoktól független létezőket – posztulálni fölösleges axióma, következésképp egy metafizikai hipotézis, amelytől a nyelvtudománynak meg kell szabadulnia” (fordítás tőlem). A megfogalmazás mintha a mai összetevős szerkezeti elemzés ellen is szólna, amely összeilleszthető, mozgatható objektumokként kezeli a mondattani összetevőket.

A közelmúlt és a ma nyelvészetéből idézve további példákat: 1) a már említett Harris késői munkáiban (Harris 1982, 1991) a nyelv egy olyan matematikai modelljére tett javaslatot, amelyben az elemek szintaxisa és szemantikája kizárólag egymáshoz képest definiálódik (*Operator Grammar*), 2) Sleator és Temperley (1993) egy a számítástechnikai alkalmazásban is sikeres modellt dolgozott ki, amely elempárok közötti kapcsolatokra épül, mellőzve az összetevős szerkezetet (*Link Grammar*), 3) Mark Newson optimalitáselméleti keretben fejezi ki azt az intuíciót, hogy az elemek elhelyezkedését egymáshoz képest, X'-elméleti struktúra nélkül is meg lehet ragadni (*Alignment Syntax*, Newson 2004, Newson–Maunula 2006); utóbbi modell előnye, hogy a kapcsolaterősségek különbségét is képes precízen kezelni az optimalitáselméletben megszokott súlyozott korlátokkal. Magam egy olyan – a relációs szemléletet kognitív-funkcionális szempontokkal ötvöző – modellt vázoltam fel, amelyben a mondat **szimbolikus viszonyok hálózata** (Imrényi 2007). A szimbolikus viszony fogalma ebben a kontextusban arra utal, hogy a funkcionális és a lineáris viszonyok páronként egy-egy jeltermészetű viszony jelöltjét, illetve jelölőjét képviselik.⁸ Elmondható tehát, hogy egy egymástól függetlenül több helyen is felbukkanó, a korábbi nyelvészeti hagyományba szervesen illeszkedő felfogásról van szó, még ha az elmúlt hatvan év mondattanában kétségtelenül az összetevős szerkezeti elemzés játszott is vezető szerepet.⁹

A szórend viszony-alapú modellje (s az összetevős szerkezet mellőzése) a mondattanban metaforaváltással jár. Kicsit sarkított megfogalmazásban: a javaslat szerint a mondattal kapcsolatos anyanyelvtudásunk nem abban áll, hogy „épületeket építünk” (a kisebb egységek összeillesztésével, mozgatásával nagyobb egységeket hozva létre), hanem hogy „háló-

⁸ Mindezzel nem mondom sokkal többet, mint amit már a korábbi hagyományos nyelvészeti tankönyv is megállapít: [a szó szerkezetek, mai szóval szintagmák] „nem fogalmat jelölnek csupán, hanem két fogalom viszonyát: a fogalmakat magukkal a szavakkal, kapcsolatukat pedig nyelvtani eszközökkel (ragokkal, névutókkal, jelekkel, kötőszókkal, szórenddel [!], intonációs eszközökkel)” (Rácz 1971: 257). Korábban tehát a hagyományos grammatika is elismerte a szórend nyelvi kódoló szerepét, s a szimbolikus viszony fogalmát is implicite megelőlegezte – mindössze annak elméleti tisztázása maradt el, hogy a fogalmi viszonyok szórendi kódolása maga is kizárólag elemek közötti viszonyokon (s nem egy formális szabályokkal előállított összetevős szerkezeten) múlhat.

⁹ A konstituencia melletti érvek relativizálásához vö. Newson 2004: 137–140.

zatokat működtetünk”. E metaforaváltásnak messzemenő következményei vannak. Egyrészt: a mondattani egységekről, szegmentumokról áttevődik a figyelem a közöttük lévő kapcsolatokra – noha ehhez mindjárt hozzá kell tenni, hogy a viszonyhálózat egyes részei (pl. egy tagmondat vagy egy mellérendelő szintagma) **feldolgozási egységekként** funkcionálhatnak a beszédfolyamban, így a „viszonyokra” és az „egységekre” irányuló figyelem nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő szempontok lehetnek. Másrészt: a metaforaváltás fontos elméleti következménye, hogy nyelvtudás és nyelvhasználat viszonya egészen másképp gondolható el. Míg egy épület felépítésének „know-how”-ja függetleníthető az épület rendeltetésszerű használatától, s valamilyen értelemben meg is előzheti azt (ahhoz hasonlóan, ahogyan Chomsky (1986) szerint a kompetencia-elmélet logikai elsőbbséget élvez a performancia-elmélethez képest), addig a hálózat működtetésében tudás és használat kölcsönös és egyidejű támogató viszonyban van.

A következő két alfejezetben a *miért* disztribúciójának és funkciójának egy lehetséges viszony-alapú megközelítését ismertetem. A 4.2. részben azt az általánosítást fogalmazom meg, hogy a *miért* mindig valamely *p* állításért felelős elemek¹⁰ viszonyhálózatával áll kapcsolatban (*miért p*), majd a 4.3. rész fő célja annak körülhatárolása lesz, hogy milyen típusú *p*-kből képezhetünk *miért p*-ket. Utóbbi részben már erősebben elméletfüggő szempontok is érvényesülnek, de a 4.2. rész elemzése ettől függetlenül elvben fenntartható marad.

4.2. A *miért* funkciója és disztribúciója. Első megközelítés

A *miért*-et a javasolt modellben aszerint jellemezhetjük, hogy milyen funkcionális és lineáris viszonyban áll más mondatalkotó elemekkel (vagy elemek hálózatával). A funkcionális viszony kérdését egyszerűbb megválaszolniunk: a *miért* mindig valamilyen állítás (illetve a benne szereplő esemény, azonosság stb.) okára kérdez rá – ezt a '*miért* \cap *p*' formulával jelölhetjük. Érdekesebb a disztribúció viszony-alapú modellálása, azaz annak megvizsgálása, hogy a '*miért* \cap *p*' funkcionális viszonynak megfelel-e valamilyen lineáris viszony. A könnyebb kifejtés kedvéért először csak az alábbi példákat vegyük figyelembe:

- (12) a. *MIÉRT hívja meg János Marit?*
 b. *Miért MARIT hívja meg János?*
 c. *Miért mindenki MARIT hívja meg?*
 d. **Miért János MARIT hívja meg?*
 e. **Miért KI hívja meg Marit?*
 f. **KI hívja meg Marit miért?*

Első általánosításunk az lehet, hogy a *miért* mindig (közvetlenül) **megelőzi** azon elemek rendezett halmazát, amelyek az adott állításért felelősek (azaz a '*miért* \cap *p*' funkcionális

¹⁰ A „*p* állításért felelős elem” fogalma némi magyarázatra szorul. Mint a későbbiekben látni fogjuk, e kategória lényegében csak a topikokat zárja ki a szóbagajhető elemek közül (adott *p* állítás esetén), abból az elgondolásból, hogy a mondat beszédcselkvés-értéke kizárólag a kommenten múlik. Ugyanakkor ez természetesen nem jelenti azt, hogy a topikok ne lennének részei a mondat eseményszerkezetének, hiszen ők is az ige bővítményei közül kerülnek ki. E kettősséget a standard generatív megközelítés mozgatóasokkal és nyomokkal fejezi ki (a topik ezáltal kívül is eshet a kommenten, és része is lehet annak), saját modellemben pedig abból következík, hogy már magában az igei állítmányban egy sematikus mondatot, protoállítást látok (l. a 4.3. fejezetet), amely implicite tartalmazza az esemény főbb résztvevőire és körülményeire vonatkozó információt.

viszonyt a *miért* + *p* lineáris viszony jelöli; a két elem szimbolikus viszonyát a *miért p* formulával fejezhetjük ki). Ebből máris sok minden következik: 1) nem előzheti meg a topikokat, hiszen utóbbiak nem részei a tulajdonképpeni állításnak, hanem csak előkészítik azt (vö. (12d)), 2) egy állításra kell vonatkoznia,¹¹ ezért nem előzhet meg kérdést kifejező elemeket (vö. (12e)), 3) semmiképp sem követheti az ígét (vö. (12f)). Utóbbi két tulajdonság különösen a többi kérdőszóval összevetve érdekes, melyek egy része tetszőleges sorrendben követheti egymást a bal periférián (13a,b), és egyikük – a többszörös kérdések másik fajtájában – szerepelhet a mondat posztverbális szakaszán is (13c):

(13) a. *Ki KIT hív meg?*

b. *Kit KI hív meg?*

c. *KI hív meg KIT?*

Természetesen (12f)-et meg lehet javítani azzal, ha egy mellérendelő kötőszót helyezzünk a mondatba, csak hogy így már feltehetően két koordinált tagmondattal van dolgunk (*KI hívja meg Marit és MIÉRT hívja meg?*).

Úgy tűnik, nagyon egyszerű eszközökkel (egyetlen lineáris viszonnal) is számot lehet adni a kérdőszó szórendi viselkedésének több fontos, megkülönböztető aspektusáról, anélkül, hogy ehhez összetevős szerkezetre, mozgatási szabályokra stb. lett volna szükség. A *miért* – illokúciós szerepének megfelelően – mindig a mondat kommentjének a része,¹² annak a bal perifériájához kötődik, azonban viszonylag rugalmas abban a tekintetben, hogy milyen állításra kérdez rá. (12a–c)-t például a következő állításokkal érdemes összefüggésbe hoznunk:

(14)

p

miért p

a. *Meghívja János Marit.*

MIÉRT hívja meg János Marit?

b. *MARIT hívja meg János.*

Miért MARIT hívja meg János?

c. *Mindenki MARIT hívja meg.*

Miért mindenki MARIT hívja meg?

A teljesebb magyarázathoz két további problémát kell megoldanunk: 1) hogyan lehet általánosan megragadni, ami a háromféle kontextusban közös, azaz pl. miként lehet kizárni másféle állításokat, amelyekkel a *miért* elvileg hasonló lineáris viszonyban állhatna (vö. *Mindenki meghívja Marit* → **Miért mindenki meghívja Marit?*; *Ügyesen megoldotta a feladatot* → **Miért ügyesen megoldotta a feladatot?*), 2) miképpen lehet motiválni a kérdőszó és az ige szomszédosságát – vagy másképp: az inverziót – (14a)-ban.

Mielőtt e kérdésekre térnénk, érdemes észrevennünk, hogy a *miért* csak a kérdőszók osztályán belül kivételes, a nyelvi rendszer egészében nem: a tagadószóra nagyon hasonló

¹¹ A teljesség kedvéért megjegyzendő, hogy megelőzhet felszólításnak tűnő sztringeket is, vö. A: *Hívd meg!* B: *Miért hívjam meg?* Ezzel a szerepével itt nem foglalkozom, de súlyosabb problémát nem okozna tárgyalása, a *miért*-tel viszonyban álló „felszólítás” ugyanis – a teljes mondat kérdő funkciója miatt – már nem eredeti beszédaktus-értékében szerepel, hanem annak csak szorosabban vett tartalmát képviseli („legyen az, hogy *p*”).

¹² A mondat topik–komment tagolódásáról a viszony-alapú modell úgy adhat számot, hogy bevezet egy topik–komment szimbolikus viszonyt, amely mintegy particionálja a mondatot mint viszonyhálózatot. A topikfunkció értelmezése ezek után relacionálisan kell, hogy megvalósuljon (pl. a topik referenciapontként szolgál egy a saját tartományán belüli propozícióhoz mint célhoz képest, vö. Langacker 2000), amit a jelölő oldalán a topik + komment lineáris viszony fejez ki, azaz a topik szerepű kifejezéseknek meg kell előzniük a komment elemeit.

lineáris viszonyok jellemzők, amit aligha mondhatunk véletlennek. (12) mintájára tekintsük át a *nem* disztribúcióját is:

- (15) a. *NEM hívja meg János Marit.*
 b. *Nem MARIT hívja meg János.*
 c. *Nem mindenki MARIT hívja meg.*
 d. **Nem János MARIT hívja meg.*
 e. **Nem KI hívja meg Marit?*
 f. **KI hívja meg nem Marit?*

Mint (15a–c)-ből kiderül, a *nem*, akárcsak a *miért*, mindig egy állításra vonatkozik (ezúttal nem az okára kérdez rá, hanem tagadja azt), s ennek megfelelően megelőzi az állításért felelős elemeket. Fontos, hogy ez az egyszerű általánosítás nemcsak (15a–c) jólformáltságát jósolja meg, hanem (15d–f) rosszulformáltságát is, azaz a „negatív disztribúcióról” is számot ad: (15d)-ben a tagadószó megelőz egy topikot, holott utóbbi nem része a tulajdonképpeni állításnak; (15e)-ben egy kérdés előtt áll, holott alapesetben csak állításokra vonatkozhat; (15f)-ben pedig követi az állítmányt, megszegve a rá vonatkozó (funkcionálisan motivált) sorrendi megszorítást.

Akárcsak (14)-ben a *miért* kapcsán, ismét érdemes felsorolni azokat az állításokat (*p*), amelyekkel a tagadószó viszonyban állhat (*nem p*):

(16)	<i>p</i>	<i>nem p</i>
a.	<i>Meghívja János Marit.</i>	<i>NEM hívja meg János Marit.</i>
b.	<i>MARIT hívja meg János.</i>	<i>Nem MARIT hívja meg János.</i>
c.	<i>Mindenki MARIT hívja meg.</i>	<i>Nem mindenki MARIT hívja meg.</i>

A tagadósónak a *miért*-éhez rendkívül hasonló disztribúciója megerősít minket abban, hogy definiálni lehet a lehetséges *p*-nek azt a körét, amelyekre az érintett kifejezések vonatkozhatnak. Talán ennél is érdekesebb, hogy – mivel a tagadás nem érinti az illokúciót, így *nem p* maga is egy állítás, amelyet akár *q*-nak is nevezhetünk – a két aktivációs minta összekapcsolódhat *miért nem p*-vé (*miért q*-vá).¹³ Ehhez a modellnek semmi újat nem kell mondania: egyenesen következik a *miért*-ről feltettekből, hiszen korábban specifikálatlanul hagytuk, hogy pozitív vagy negatív-e az az állítás, amelynek okára rákérdez.

(17)	<i>nem p (q)</i>	<i>miért nem p (miért q)</i>
a.	<i>NEM hívja meg János Marit.</i>	<i>MIÉRT nem hívja meg János Marit?</i> ¹⁴
b.	<i>Nem MARIT hívja meg János.</i>	<i>Miért nem MARIT hívja meg János?</i> ¹⁵

¹³ A fordított aktivációs minta (**nem miért p*) természetesen kizárt, hiszen mint láttuk, a tagadószó csak állításokkal állhat viszonyban (vö. (15e)).

¹⁴ A *nem* különlegessége, hogy hangsúlytalan lehet, így „beékelődhet” a kérdő vagy azonosító fókusz és az ige közé. Más, hozzá egyébként igen hasonló kifejezések erre nem képesek, vö. *SOHASEM hívja meg Marit*, *Sohasem MARIT hívja meg*, sőt *Miért sohasem MARIT hívja meg?*, de: **MIÉRT sohasem hívja meg Marit?* Utóbbi – vélhetően fonológiai okokból is – rossz mondat megfelelő alternatívája, hogy *MIÉRT nem hívja meg Marit sohasem?*, azaz a tagadószó „kiválthatja” a *sohasem*-et preverbális helyzetben, ha ezt prosódiai megszorítások indokolják.

¹⁵ Korábban egy lábjegyzetben említettem, hogy az ilyen típusú szósorok kétféleképpen is értelmezhetők: az egyik esetben a *miért* egy előfeltevésként elfogadott negatív tényállás okára kérdez rá

c. *Nem mindenki MARIT hívja meg. Miért nem mindenki MARIT hívja meg?*

Az elemzés ismét ugyanazokat a kérdéseket hagyta megválaszolatlanul, amelyeket már korábban is: 1) hogyan lehet megragadni, ami a háromféle *p*-ben közös, további *p*-k kizárásával (*Mindenki meghívja* → **Nem mindenki meghívja; Űgyesen megoldotta* → **Nem űgyesen megoldotta* stb.), 2) hogyan magyarázhatjuk a tagadószó és az ige szomszédosságát (a „fordított szórendet”), amikor a *nem* az igei állítmányt tagadja (16a). E problémák – valamint egy eddig mellőzött jelenség, a *Nem mindenki hívja meg* típusú aktivációs minta – kezelése lesz a következő alfejezet feladata.

4.3. Részletesebb elemzés

Mindenekelőtt meg kellene tudnunk mondani, hogy mi a közös azokban a *p*-kben, amelyekből *miért p*-ket (valamint *nem p*-ket és *miért nem p*-ket) képezhünk. É. Kiss (2002: 130) a tagadószó disztribúciójáról szólva megjegyzi, hogy „a predikátum különböző **rétegei** akár egyszerre is tagadhatók” (fordítás és kiemelés tőlem). De vajon miért éppen az igei állítmány, az azonosító fókusz, valamint a fókuszt megelőző univerzális kvantor képviseli a predikátum egy-egy újabb rétegét, amelyekkel a *nem* – s mint láhattuk, a *miért* is – viszonyban állhat, s miért nem lehetséges az univerzális kvantortól közvetlenül módosított, egyenes szórendű igei állítmányt tartalmazó mondatra ugyanígy rákérdezni (*Mindenki meghívja* → **Miért mindenki meghívja*)? Ezzel szorosan összefügg egy további kérdés: amennyiben a két vizsgált elem az igei állítmányra vonatkozik, miért váltanak ki inverziót?

A megoldáshoz Imrényi (2007)-et veszem alapul, mely a magyar mondat egy viszonylag átfogó – de egyes részleteiben további kidolgozásra váró – új elemzését nyújtja. A modell középpontjában az (igei) állítmány szerves értelmezése áll: megközelítésem szerint az állítmány nem egyszerűen egy elemi építőkocka (pl. $\langle e, t \rangle$ típusú funktor), amely további építőkockákkal kombinálva mondatot eredményez, hanem olyan magmondat vagy „mondatcsíra”, amelyből a teljes mondat „kinő”. A további főbb mondatalkotó kifejezések (pl. az alany vagy a tárgy) tulajdonképpen nem hozzáadnak az állítmányban kódolt információhoz, hanem explicitté teszik, kidolgozzák a benne rejlő implicit információt. Az állítmány e nézőpontból önmagában mondatértékű elem, sematikus mondategész, s ha mindennek nemcsak szemantikai, hanem pragmatikai értelmezést is adunk, akkor az állítmányt – a ki-jelentő funkció elsődlegességéből, univerzális jelöletlenségéből kiindulva – egy **protoállításnak** érdemes tekintenünk.¹⁶ (Az elemzés árnyalásához vö. Imrényi 2007, 2008)

(itt: 'Miért van az, hogy nem MARIT hívja meg János?'), míg a másikban egy megfontolásra érdemes javaslatot vezet be ('Mi lenne, ha MARIT hívná meg János?'). (17b) ezek közül inkább csak az elsőt képes kezelni (*Miért + nem MARIT hívja meg János?*); a javaslat funkciójú *miért nem*-es mondat valószínűleg másképp tagolódik feldolgozási egységekre (*Miért nem + MARIT hívja meg János?*), és további elemzést igényelne, akárcsak az – É. Kiss (1998b) értelmében vett – információs / prezentációs fókuszt tartalmazó *Miért nem hívja meg János MARIT?*

¹⁶ Ez egyúttal választ ad az „arkhimédieszi pontnak” a hagyományos grammatikával kapcsolatban már érintett problémájára: ha az elemek elhelyezkedését és funkcióját kizárólag egymáshoz képest definiáljuk, akkor a körkörösség elkerülése érdekében (s a mondat történeti keletkezését motiválándó) találnunk kell egy elemet, amelyet önmagában is meg lehet határozni. Az állítmány protoállításként való értelmezése éppen ezt nyújtja, hiszen a beszédszituációban betöltött mondatértékű funkció révén érthetővé teszi az állítmány kitüntetett szerepét.

A mondatalkotó kifejezések különféle viszonyokban állhatnak a protoállítással, különféle műveleteket hajthatnak rajta végre. Az imént már utaltam a legegyszerűbb műveletre: a mondatrészek alapvető funkciója, hogy **kidolgozzák** („elaborálják”, vö. Langacker 1987: 304) a protoállítás valamely sematikus alstruktúráját. Például a *Meghívja* protoállítás elsődleges, illetve másodlagos figurájának kidolgozásával megkapjuk a *Meghívja János Marit* mondatot. A kidolgozás inverz művelete a **redukció**: a *Meghívja János Marit* mondat helyett adott kontextusban elegendő annyit mondanunk, hogy *Meghívja*, amennyiben a beszédpartnerek közös aktivált tudásának része, hogy Jánosról és Mariról van szó. Sőt, ha már a teljes eseményreprezentáció aktiválódott a beszédelőzményben (pl. eldöntendő kérdés formájában), akkor a *Meghívja* tovább redukálódhat az *Igen* mondatszóra, amely egyúttal a legsematikusabb protoállítás.¹⁷

A kidolgozás és a redukció fordított előjelű műveleteit (18) szemlélteti.

- (18) a. (*Igen*)
 b. *Meghívja*.
 c. *Meghívja Marit*.
 d. *Meghívja János Marit*.
-

Egy további fontos – a kidolgozással rokon – művelettípus a **kiterjesztés**: a protoállítás érvényességének a bővítése valamilyen elvárt vagy megismert mértékhez képest. Például a *Hárman is eljöttek* mondatban az igét megelőző pozitív kvantor az *Eljöttek* protoállítás kontextuálisan elvárt vagy megismert érvényességi fokára (‘Legfeljebb ketten jöttek el’) „licitál rá”.¹⁸ A kidolgozást és a kiterjesztést együttesen **megtartó** műveleteknek nevezem,

Az elemzést a nyelvtörténet és a nyelvelsajátítás szempontjából is érdemes megfontolni. Ami az előbbi illeti, Havas (2003)-at idézhetjük, aki szerint „[a] verbum finitum [...] ősi jelenség. Voltaképpen nem egyéb, mint egy ősi mondat, amelyben az igei jelentés képviseli a predikativitást, a személyvégződés pedig a nominális szintagmát – elvont névmási fokon. A névmás a legősibb névszói szófaj, s – téves képzeteket sugalló elnevezése ellenére – voltaképpen nem ő helyettesíti a főnevet, hanem ellenkezőleg. Szigorúan történeti szempontból egy olyan mondatban, mint a *kutyák ugatnak*, nem – ahogyan közönségesen véljük – az igei állítmány van egyeztetve az alannal, hanem éppen süsségel fordítva áll a dolog. Az *ugatnak* agglutinálódott névmásai révén – tehát ősi alakulatként – már tartalmazza a 3. személyű alanyt és a többes számot (-n és -k), a *kutyák* ezt tulajdonképpen csak értelmezi, konkretizálja. Így verbum finitum esetén történetileg a legegyszerűbb "tőmondat" is alárendelő (pontosabb lenne azt mondani: fölérendelő) szerkezetű: magva egy ősi mondat, amelyet körülölel és magába foglal a mondatelv egy fiatalabb, kiteljesült keretsémája” (17).

A nyelvelsajátításban szintén megalapozást nyerhet a protoállítás fogalma: a kutatások egy meghatározó irányzata szerint az ún. „egyszavas korszakban” is többnyire teljes értékű beszédaktusokat igyekszik végrehajtani a gyermek, azaz nem egyszerűen a szavak mint nyelvi atomok kiejtését vagy a tárgyak pusztja megnevezését gyakorolja, hanem „holofrázisokat” használ (vö. Tomasello 2003: 36–40). Elképzelhetőnek tűnik, hogy az ige szófaja (nyelvenként eltérő mértékben) megőriz valamit ebből a holofrázisszerű funkcióból, miközben a gyermeknyelv főnévi holofrázisa (pl. *Labda* abban a funkcióban, hogy ‘Add ide a labdát’) a nyelvfejlődés során bonyolultabb mintázatok részévé, mondatrészekké minősülnek át.

¹⁷ Az *igen* protoállítás voltát – illetve az egyenes szórendű igealakoknak az *igen*-éhez hasonló funkcióját – bizonyítja a kontrasztív topikos, ellentétező mondat is: *Klárít nem hívja meg János, Marit viszont {igen / meghívja}*.

¹⁸ A kiterjesztés itt bevezetett fogalma voltaképpen nem más, mint amit a 19. század szakirodalmá – a mai nyelvérzék számára megtévesztő műszóval – összefoglalásnak nevezett. Hogy ez valójában

mivel nem csökkentik a protoállítás érvényességét. Szórendi szempontból fontos jellemzőjük, hogy nem váltanak ki inverziót – az egyenes szórend vélhetően éppen azt jelöli ikonikusan, hogy a protoállítás nem veszített érvényességéből.

Számunkra most az a művelettípus lesz a legérdekesebb, amely sem kidolgozásként, sem kiterjesztésként nem értelmezhető. Az ide tartozó kifejezések csoportja – melyet a generatív szakirodalom a fókusz fogalma alatt tárgyal – első ránézésre meglehetősen heterogén: a kérdőszók (*ki, hol, mikor, miért* stb.) mellett itt találjuk az azonosítást (*MARIT*) vagy negatív értékelést (*ritkán, kevesen* stb.) kifejező elemeket is. Közös kategóriájuk alapja – Saussure radikális nézetével összhangban, miszerint a nyelvben csak különbségek vannak – nem valamilyen pozitíve hozzájuk rendelhető tulajdonság (pl. szemantikai vagy pragmatikai jegy), hanem az a negatív mozzanat, hogy nem sorolhatók be sem a kidolgozást, sem a kiterjesztést (azaz valamilyen megtartó műveletet) megvalósító elemek közé, ilyen értelemben funkciójuk **korlátozó** jellegű. A megtartó és a korlátozó műveletek különbségét az alábbi „minimál párok” (illetve sorok) illusztrálhatják.

- (18) a. *Mennyien eljöttek!* (felkiáltás: tkp. emfatikus kijelentés, a protoállítás érvényességének kiterjesztése)
 b. *MENNYIEN jöttek el?* (rákérdezés a protoállítás egy részletére)
- (19) a. *Néha eljönnek.* (fenntartás: *p* megtörténik, még ha csak *n*-szer is)
 b. *RITKÁN jönnek el.* (megszorítás: csak *n*-szer történik meg *p*)
- (20) a. *Meghívja Marit.* (*Marit* kidolgozza a protoállítás egyik alstruktúráját)
 b. *Marit is meghívja.* (*Marit is* kiterjeszti a protoállítás érvényességét Marira)
 c. *MARIT hívja meg.* (*MARIT* korlátozza a protoállítás érvényességi/alkalmazhatósági körét; azonosító állítást tesz arról, hogy a szóbanforgó személyek közül kire érvényes a protoállítás)

Míg a (18a) alatti felkiáltó mondatban a *mennyien* kiterjesztő műveletet hajt végre (a beszélő meglepetésének ad hangot, hogy a vártnál többen is eljöttek), addig (18b)-ben egy kiegészítendő kérdés kérdőszava, így a teljes mondat semmiképp sem tekinthető az *Eljöttek* protoállítás kidolgozásának vagy kiterjesztésének – épp ellenkezőleg: a kérdőszó a protoállítás kidolgozásának hiányára (a hallgató segítsége nélkül akár lehetetlenségére) utal. (19a) és (19b) azt mutatja meg, hogy az objektíve hasonló gyakorisági fokot átszínezheti a beszélő szubjektív értékelése: a *Néha eljönnek* mondat inkább arra helyezi a hangsúlyt, hogy a protoállítás érvényes (*p* teljesül, még ha csak *n*-szer is; megtartó művelet), míg a *RITKÁN jönnek el* mondat hangsúlyozottan keretek közé szorítja a protoállítás érvényességét (csak *n*-szer teljesül *p*; korlátozó művelet). Végül a kidolgozástól és a kiterjesztéstől eltér az azonosítást végző kifejezések funkciója is: a *MARIT hívja meg* mondatban az ige előtti hangsúlyos kifejezés nem egyszerűen a *Meghívja* protoállítás valamely alstruktúráját feje ki (vö. (20a)), s nem is a protoállítást kiterjesztő műveletet képvisel (vö. (20b)),

nem annyira „összefoglalás”, mint „hozzáfoglalás”, azt Kicska (1891) egy szövegrészlete bizonyítja. Mint írja, [az összefoglaló kifejezések használatakor] „valaminek a kisebb mértékéhez, módjához, számához, mennyiségéhez hozzáadok, hozzáfoglalom valamit, még pedig annyit, hogy a mérték teljes, egész legyen” (idézi É. Kiss 2006b: 444).

hanem a meghívási eseményről szóló állítás érvényességét – a szóhajóható címzettek közül választva – Marira korlátozza. Az azonosítás, választás mozzanata – akárcsak a valamely szereplőre / körülményre való rákérdezés, illetve a korlátozás / tagadás – meggátolja a teljes mondat redukcióját a protoállításra (bármely kontextusban, bármi legyen is a beszéd-partnerek közös aktivált tudása): a *MARIT hívja meg János* mondattal semmilyen kontextusban nem lehet egyenértékű a *Meghívja*.

A modell egyik további sajátossága, hogy ezek után a fókusz terminust sem tartja fenn, hanem bevezeti a (pragmatikai) **típusjelölő** kategóriáját azokra az ige előtti hangsúlyos kifejezésekre, amelyek a protoállítás elemeinek inverzióját váltják ki. Az új fogalom mellett szól, hogy kifejezi: a „fókuszos” mondatok jelöltebbek (bonyolultabbak), mint a típusjelölés nélküli semleges állítások¹⁹ (melyekben csak megtartó műveletek fordulnak elő), valamint hogy magyarázza azt a tendenciát is, hogy a kérdő, negatív és azonosító elemek nem szívesen fordulnak elő együtt a komment bal perifériáján (típusunicitás, vö. **KIT JÁNOS hív meg?*, **KIT RITKÁN hív meg János?*). A modell ily módon – akárcsak korábban például Kálmán (1985a, 1985b) – éles különbséget tesz a semleges és a nem semleges mondatok között, de ezt összefüggésbe hozza az állítmány (mint protoállítás) értelmezési módjaival különböző szituációs és nyelvi kontextusokban.

Az elmondottakból sok minden levezethető a *miért*-tel és a *nem*-mel (valamint a *miért nem*-mel) viszonyban álló *p*-k körére nézve. Az első lehetőség, hogy a vizsgált kifejezések típusjelölő szerepet töltenek be, és közvetlenül a protoállításra vonatkoznak (okra való rákérdezés, ill. tagadás). Mivel mindkét művelet korlátozó jellegű, ezért inverziót váltanak ki: mind a *miért*, mind a *nem* szükségképpen csak nem semleges mondatokban fordulhat elő (az olyan megmagyarázható kivételektől eltekintve, mint a 'már-már gyakran' értelemben szereplő *nem ritkán*, vö. *Nem ritkán eljött*). A semleges mondatokban ugyan állhatnak bizonyos elemek az állítmány előtt (pl. topikok, módhatározók vagy pozitív kvantorok), azonban a semleges mondat tartalmára mint *p*-re vonatkozó *miért p* vagy *nem p* esetén ezek a módosítók már nem „ékelődhetnek be” a *miért* és a *nem*, illetve a protoállítás közé. A kérdéssel és a tagadással kilépünk a jelöletlen semleges mondat kategóriájából, ezért az értük felelős elemeknek közvetlenül a fordított szórendű protoállításhoz kell kapcsolódniuk.

A semleges mondatban (mint *p*-ben) még topik szerepű elem jellemzően a nem-semleges mondat (*miért p*) állítmánya mögött helyezkedik el, ha egyáltalán megjelenik (21a), bár más kontextusban – új diskurzustéma bevezetése esetén, kontrasztív jelleggel – a kérdőszó előtt is szerepelhet topik (21a'), az univerzális kvantor pedig (mivel kontrasztív topiknak alkalmatlan) jellemzően a mondat posztverbális szakaszára kerül (21b):

¹⁹ Érdekes módon Brassai *jelző* terminusának születése (mely a *fókusz* generatív kategóriájának előzménye) szintén a 'jelölő, típusjelölő' funkcióhoz köthető, bár maga is sokat tett azért, hogy ez a motiváció elhomályosuljon. Mint írja: „Minthogy [...] a nevező használatában az accentus *ra j t a* vagy *n e m r a j t a* léte nyelvünkben nevezetes különbséget tesz, méltó, hogy ki is jeleljük és nevezzük az ige eleibe helyezett accentusos nevezőt *jelző*nek. Mert valósággal abban a viszonyban áll az ígéhez, a miben a névmellék a névhez” (Brassai 1863: 199–201, kiemelések az eredetiben). Míg az első mondat a jelöletlenség–jelöltség oppozícióval hozza összefüggésbe az ige előtti hangsúlyos kifejezés funkcióját (akárcsak az általam javasolt elemzés), a másodikban a *jelző* szakszó szokásos használata alapján a melléknév–főnév kapcsolatra asszociál Brassai. A műszó valódi motivációját alighanem az első mutatja meg.

(21)	p	miért p
a.	<i>János meghívja Marit.</i>	<i>MIÉRT hívja meg (János Marit)?</i>
a'.		<i>És Péter MIÉRT hívja meg Marit?</i>
b.	<i>Mindenki meghívja Marit.</i>	<i>MIÉRT hívja meg mindenki Marit?</i>

A következő eset, amikor a *miért*, illetve a *nem* az azonosító típusjelölővel áll viszonyban (vö. (14b), (16b)). Nem szorul különösebb magyarázatra, hogy miért lehetségesek a *Miért MARIT hívja meg János?*, illetve a *Nem MARIT hívja meg János* aktivációs minták: *MARIT* ezekben a mondatokban egy azonosító állítás predikátumát képviseli, s ennek az azonosításnak az okára kérdez rá a *miért*, illetve ezt tagadja a *nem*. Érdekes azonban elgondolkodnunk azon, hogy más kérdő és megszorító elemek miért nem állhatnak hasonló viszonyban az azonosító predikátummal, mint azt a (22)-es példák megmutatják:

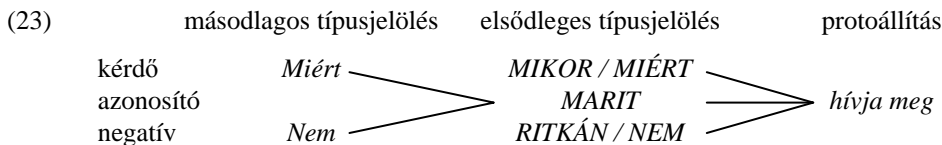
- (22) a. **Mikor MARIT hívja meg János?*
 b. **Ritkán MARIT hívja meg János.* (a releváns értelmezés mellett)

Feltevésém szerint ezek a mondatok azért nem lehetségesek, mert az azonosító állítás adottnak veszi, preszupponálja a protoállítás különféle szereplőit és körülményeit. Amikor azt mondjuk, hogy *MARIT hívja meg János*, akkor feltesszük – a protoállításban rejlő implicit információ kifejtetlenségénél fogva –, hogy minden egyéb fontosat tudunk (s azt gondoljuk, hogy a beszédpartnerünk is tudja, illetve tudjuk, hogy ő tudja rólunk, hogy tudjuk stb.) a meghívási eseményről, azaz a mondat jelentése nem pusztán 'Akit János meghív, az MARI', hanem 'Akit János meghív (az ismertnek, rögzítettnek tekintett körülmények mellett), az MARI'. Az azonosítás azonban nyitva áll az okra való rákérdezés, illetve a tagadás előtt, mivel az ok nem része a protoállítás körülményeinek, tagadni pedig tetszőleges állítást lehet.²⁰

Amikor a *miért*, illetve a *nem* az azonosító típusjelölővel áll viszonyban, akkor **másodlagos típusjelölőknek** érdemes őket tekinteni, mivel ugyanolyan műveletet végeznek az azonosító állításon, mint amelyet más helyzetben a protoállításon. Ráadásul ilyenkor is kérdő, illetve negatív típusúvá teszik a mondatot – a látszattal ellentétben az azonosító típusjelölő tagadása sem mondatrészttagadás, hanem mondattagadás: egy azonosító állítás tagadása. Az egymással összekapcsolódó aktivációs mintákat a (23)-as ábrával illusztrálhatjuk. Legjobb oldalt az érvényességében és/vagy jelentőségében korlátozott protoállítás található,

²⁰ (22)-éhez hasonló magyarázatot adhatunk arra is, hogy miért nem lehetséges kettős korlátozó azonosítás az igei állítmány előtt (**JÁNOS MARIT hívja meg*). A *MARIT hívja meg* mondat előfeltevéseiben szerepel, hogy a meghívás címzettjének azonosításán kívül már minden fontosat tudunk a protoállítás szereplőiről és körülményeiről, így ehhez a mintázathoz nem kapcsolódhat kívülről *JÁNOS*. Végül szintén idetartozik az a kérdés, hogy miért különböznek jólfarmáltság tekintetében a **KI MARIT hívja meg?*, illetve a (Kenesei (2005)-ben tárgyalt) *KI nem MARIT hívja meg?* típusú mondatok: míg a *MARIT hívja meg* proposíció előfeltevéseinek része, hogy tudjuk, az adott kontextusban kire (mely Ágensre) érvényes a protoállítás, arra vonatkozó előfeltevést nem találunk ugyanitt, hogy ki(k)re **nem** érvényes, ez utóbbi információra ily módon rá lehet kérdezni. Ami a (pl. visszhang-kérdésre adott válaszból elhangozható) *JÁNOS hívja meg MARIT* mondatot illeti, az valószínűleg azért lehetséges, mert ez esetben (a **JÁNOS MARIT hívja meg* változattal ellentétben) a teljes mintázatnak nem része a *MARIT hívja meg* szósor, így a meghívás Ágensére vonatkozó azonosítás nem „örökli” a Pátiens kiválasztását elvágzó mondat előfeltevéseit.

ezt közvetlenül megelőzi az elsődleges típusjelölők három fajtája (kérdő, azonosító, negatív), majd ezek közül az azonosító vezet tovább a másodlagos típusjelöléshez, melyben a kérdő és a negatív elemeknek már csak egy része szerepelhet (*miért*, *nem*, illetve az itt nem tárgyalt *sem*-re végződő kifejezések).

Az ábra láttán felmerül a kérdés, vajon nincsenek-e másodlagos azonosító típusjelölők is. A **korlátozó, választó azonosítás** megtöbbszörözésére, úgy tűnik, nincs mód a komment bal periferiáján (a jelenség magyarázatához vö. a 20-as lábjegyzetet), hanem az állítmányt közre kell fogniuk az ilyen műveletet végző elemeknek:

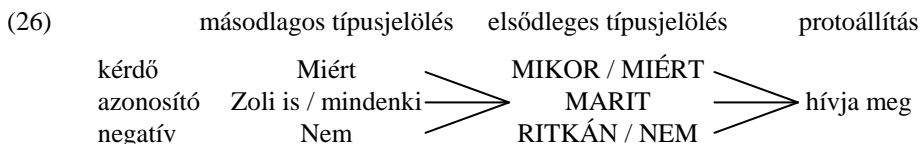
- (24) A. – *KI hívott meg KIT? (Rosszul hallottam.)*
 B. a. – **JÁNOS MARIT hívta meg.*
 b. – *JÁNOS hívta meg MARIT.*

Lehetőség nyílik ugyanakkor a korlátozó azonosítást végző elsődleges típusjelölő előtt a **kiterjesztő, kiegészítő azonosításra**, amelyben főként az *is*-re végződő kifejezések és az univerzális kvantorok vehetnek részt.

- (25) – *topik János komment MARIT hívta meg.*
 a. *Sőt, komment "Zoli is MARIT hívta meg.*
 b. *Sőt, komment "mindenki MARIT hívta meg.*

Megítélésem szerint érdemes a (25a–b)-ben szereplő *Zoli is*, illetve *mindenki* kifejezéseket másodlagos azonosító típusjelölőknek tekinteni. Azonosító funkciójuk aligha tagadható (ha a *MARIT hívta meg János* mondat informális parafrázisa az 'Akit János meghívott, az *MARIT* lehet' (vö. É. Kiss 2006a), akkor a "*Zoli is MARIT hívta meg* mondaté az 'Aki *MARIT* hívták meg, azok közé tartozik *Zoli is*'), az pedig, hogy másodlagos típusjelölő szerepre képesek, összhangba hozható azzal, hogy épp ezek a kifejezések azok, amelyek elsődleges típusjelölők viszont nem lehetnek. Mint (24a–b)-ben láthattuk, azok az azonosító funkciójú elemek, amelyek elvben elsődleges típusjelölők is lehetnének, de egy másik ilyen elem miatt kiszorulnak onnan, az állítmány mögött kapnak helyet. Az *is*-sel módosított kifejezések és az univerzális kvantorok azonban olyan (kiegészítő) azonosítást végeznek, amely inkompatibilis az elsődleges típusjelölésben rejlő választó-kirekesztő mozzanattal, így számuka nyitva áll a másodlagos típusjelölés. A (23)-as ábra tehát a következőképpen egészülhet ki:²¹

²¹ Fontos hangsúlyozni, hogy az „elsődleges típusjelölés”, illetve a „másodlagos típusjelölés” terminusok az ábrában nem kitölthető pozíciók (slotok) fölötti általánosításokat fejeznek ki, hanem a kifejezések egymáshoz képest definiált funkcióján alapulnak. (Ily módon a kiegészítő megoszlás szempontja is csak korlátozottan érvényesíthető: az ábra lényege nem annyira a paradigmatiszus összefüggés az oszlopok tagjai között, mint inkább a szintagmatikus összefüggés a lineáris tengelyen összekapcsolódó elemek között.) Elsődleges típusjelölő az az elem, amelyik a protoállításon kérdő, azonosító vagy megszorító/tagadó műveletet hajt végre; másodlagos típusjelölő, amelyik az elsődle-

Mindebből már majdnem teljes pontossággal levezethető azon *p*-k köre, amelyekkel a *miért* viszonyban állhat. Az általánosítás a következő: a *miért* kizárólag nem-semleges mondatokban fordulhat elő, s annak bal perifériáján szerepelve háromféle *p*-vel állhat viszonyban: vagy a protoállítással (ez egyúttal korlátozó művelet, így inverziót vált ki, vö. (14a)), vagy az elsődleges azonosító típusjelölést (14b), vagy pedig a másodlagos azonosító típusjelölést tartalmazó állítással (14c). (Utóbbi esetben a *miért* már „harmadlagos típusjelölő”, az ábrát tehát képzeletben kiegészíthetjük egy további szinttel.) A predikátum mindhárom rétege, mint É. Kiss (2002: 130) is megjegyzi, tagadható, ily módon a *miért* a megfelelő negatív állításokra is vonatkozhat – többszörös tagadás esetén arra, amelynek a hatóköre a legnagyobb (vö. *Miért nem MARIT nem hívja meg?* vs. **Nem MARIT miért nem hívja meg?*).

A (26)-os ábrából levezethető *%Miért Zoli is MARIT hívja meg?* és *Miért mindenki MARIT hívja meg?* típusú aktivációs minták között vannak kisebb-nagyobb különbségek: 1) az *is*-sel módosított kifejezések nem iterálhatóak, míg az univerzális kvantorok igen (**Miért Zoli is a moziba is MARIT hívja meg?* vs. *Miért mindig mindenki MARIT hívja meg?*), 2) az iménti különbséggel szoros összefüggésben: előbbiek jobban törekednek hangsúlyuk megtartására, mint utóbbiak, 3) ha a grammatikalitást (vagy elfogadhatóságot, konvencionalizáltságot) fokozati skálán mérnénk, az univerzális kvantoros példa valószínűleg jobb eredményt érne el.²² Utóbbi különbséget magyarázhatja, hogy a *Zoli is* specifikus referenciája miatt azonosító funkciója ellenére topikyszerű funkciót hordoz (a *"Zoli is MARIT hívja meg"* mondat voltaképpen Zoliról szól), így a *miért* kevésbé hajlamos megelőzni (vö. (12d)). A topikyszerű funkcióra utal az is, hogy a *"Zoli is MARIT hívja meg"* mondat tagadása nem **Nem Zoli is MARIT hívja meg*, hanem *topikZoli kommentnem MARIT hívja meg*. Összességében tehát minden szempontból az univerzális kvantoros mondatot könnyebb kezelni, s itt jelentkezik erősebben a *miért* és a *nem* párhuzama is.

Végezetül egy az elemzéshez érintőlegesen kapcsolódó problémára szeretnék kitérni. Mint korábban utaltam rá, a *miért* és a *nem* csak nem-semleges mondatokban szerepelhet. Ha egy semleges mondat tartalmára mint *p*-re kérdeznék rá, akkor – mivel korlátozó műveletet hajtanak végre – szomszédosnak kell lenniük a (fordított szórendű) protoállítással. Az elemzésből következik a **Miért mindenki meghívja?*, **Nem mindenki meghívja*, **Miért nem mindenki meghívja?* típusú mondatok rosszulformáltsága – nem következik azonban, sőt látszólag ellentmond neki (27a) jólformáltsága. Ha a *miért* és a *nem* közötti hasonlóságból indulunk ki, akkor különösen súlyos a helyzet, hiszen (27b) rosszulformált.

ges azonosító típusjelölőhöz kapcsolódik hasonló jelleggel stb. A típusjelölők fogalma tehát éppúgy viszony-fogalom, mint a mondatrészek kategóriája a hagyományos nyelvtanban; a különbség csak az, hogy míg a típusjelöléssel kapcsolatos funkcionális viszonyokat a magyar nyelv szintaktikailag (a szórenddel) kódolja, addig a mondatrészszerpeket elsősorban morfológiai eszközökkel.

²² E tanulmány lektora a *Miért Zoli is MARIT hívja meg?* mondatot teljesen agrammatikusnak találta; számomra (ha határeset jelleggel is, de) elfogadható.

- (27) a. *Nem mindenki hívja meg Marit.*
 b. **Miért mindenki hívja meg Marit?*

(27a) a generatív összetevős szerkezeti elemzésben is problémás, hiszen ha a DisztP-től (vagy KvantorP-től, QP-től) módosított igei állítmány még igemódosító + ige szórendet mutat (*Mindenki meghívja*), akkor nehezen érthető, hogy miért fordul meg az állítmány elemeinek sorrendje NegP-től módosított DisztP esetén (vö. É. Kiss 1998a: 65).

A viszony-alapú szórendi modellben a következő elemzési lehetőség kínálkozik. Ha a mondatot (rutinizált) asszociációs és aktivációs minták hálózatának tekintjük, akkor természetesnek vehetjük, hogy bizonyos körülmények között a beszédfolyamban résztvevő elemek „egyesülhetnek”, egyetlen feldolgozási egységgé válhatnak.²³ Ennek két általános feltételezhető szabni: 1) gyakori koaktiváció, azaz az érintett elemek valamilyen környezetben gyakran forduljanak elő egymás mellett, 2) a létrejövő új egység funkcionálisan motivált legyen, azaz például meghatározott értékkel bírjon egy szemantikai mezőben mint viszonyhálózatban. Úgy tűnik, az összetett szavak spontán keletkezésében éppen ez a két feltétel érvényesül: pl. a *fekete* és a *rigó* szavakból azért születhetett meg a *feketerigó* mint önálló lexéma, mert a két elem gyakran követte egymást, s az új kifejezésnek speciális értéke lehetett a madárnevek rendszerében.

Feltételezésem szerint hasonló alapon egyesülhetett a *nem* és a *mindenki* is *nem mindenki*-vé. Az első feltétel az elsődleges azonosító típusjelölő előtti helyzetben teljesül (*Nem mindenki MARIT hívja meg*), amely, mint láthattuk, levezethető a nem-semleges mondat bal perifériájának általános aktivációs mintáiból. (Valószínű továbbá, hogy „szerkezetileg hiányos” válaszmondatokban is gyakran koaktiválódtak, vö. – *Kik hívták meg?* – *Nem mindenki*.) Legalább ilyen fontos, hogy a második feltétel is adott, hiszen a *nem mindenki*-nek meghatározott helye van a mennyiségre utaló kifejezések rendszerében, vö. a következő sort: *senki sem < valaki < néhányan < sokan < nem mindenki < mindenki*. (A *nem mindenki* igazságfeltételes szemantikai értelemben a teljes skálát átfogja a *mindenki* alatt – valószínűleg a *senki sem* kizárásával –, ugyanakkor a gyakorlatban a *majdnem mindenki* jelentését implikálja, negatív előjellel.) Másképp fogalmazva: a *nem mindenki* maga is egy kvantor, amely így elindulhat a lexikalizálódás útján – ezzel szemben a *miért mindenki* egyesülésére nincsen hasonló funkcionális ok. (28a) magyarázatához ezek után már csak azt kell feltételeznünk, hogy a fenti módon létrejövő új egységeknek más lehet a disztribúciójuk, mint az eredeti elemek egymásutánjának: a *nem mindenki* például nemcsak azonosító típusjelölő előtt, hanem a protoállítás előtt is szerepelhet, s a benne rejlő negatív mozzanat miatt inverziót vált ki (vö. *Majdnem mindenki eljött* vs. *NEM MINDENKI jött el*), azaz a *ritkán*-hoz hasonló negatív típusjelölőként viselkedik (vö. *Néha eljött* vs. *RITKÁN jött el*).

5. Összefoglalás

Tanulmányomban a *miért* kérdőszó viselkedésének három modelljét vizsgáltam meg. Célom a jelenségek elemzésén túl az volt, hogy különböző kérdezési módokat, előfeltevé-

²³ Ugyanezt a szabály-alapú, kompetencia és performancia között éles határt húzó, statikus szinkrón rendszert feltételező generatív modellben nemigen lehetne kifejezeni.

rendszereket hasonlítsak össze, s a jelenleg népszerű mondattani modellek bírálatát egy új modellre tett javaslattal egészítsem ki.

A 2. részben a hagyományos grammatika elemzését tekintetem át, amely a mondatban funkcionális viszonyok (mondatrésztviszonyok / szintagmák) rendszerét látja, így az érintett kérdőszóval kapcsolatban arra kíváncsi, hogy milyen más elemekkel áll viszonyban, s milyen típusú ez a viszony. Mivel a modell – legalábbis annak legújabb kifejtése, Keszler (2006) – eltekint a szórendtől, s az azonosító fókusz predikatív szerepét sem kódolja ágrajzában, képtelen megfelelő magyarázatot adni a *Miért MARIT hívja meg?* típusú mondatok lehetőségére, amelyekben a kérdőszó az ige egyik bővítményével – itt éppen egy tulajdonnévi tárggyal – áll okhatározói viszonyban.

A 3. részben a fősodratú generatív elemzésre, É. Kiss (2002) megoldására tértem át. Ebben a – jellegét tekintve nem relációs, hanem konfigurációs – modellben a *miért*-re vonatkozó kérdés arra irányul, hogy milyen összetevős szerkezeti pozíciókban szerepelhet. A *Miért MARIT hívja meg?* típusú mondatok elemzése e keretben is problematikusnak bizonyul: É. Kiss (2002: 98) FP-adjunkciós magyarázata látszólag kézenfekvő, de több súlyos elméleti és empirikus problémát is felvet. Ezúttal csak utóbbiakra kitérve: ha fenn tartjuk É. Kissnek a tagadósóról és az univerzális kvantorokról tett általánosításait (É. Kiss 2002: 110–113, 130–136), s a *miért* FP-adjunkciós elemzését is, akkor nem tudunk számot adni a *Miért nem ZSÓFIT hívja meg?*, *Miért mindenki MARIT hívja meg?* típusú mondatok jólformáltságáról. A gondot súlyosbította, hogy nemcsak É. Kiss elemzése, de annak összes alternatívája is különféle problémákat okozott, így célszerűnek látszott, hogy magán a kérdésfeltevésen (s a benne rejlő előfeltevéseken) változtassunk.

A 4. részben új javaslatot dolgoztam ki, egy olyan mondattani modell alapján, amely az elemeknek mind funkcióját, mind disztribúcióját kizárólag egymáshoz képest (összetevős szerkezet nélkül) definiálja. A *miért*-ről e modellben azt az általánosítást lehetett tenni, hogy mindig valamilyen állítás (illetve a benne foglalt esemény, azonosság stb.) okára kérdez rá (funkcionális viszony: '*miért* \cap *p*'), és közvetlenül megelőzi az állításért felelős elemek viszonyhálózatát (lineáris viszony: *miért* + *p*). Az elemzés erős párhuzamot mutatott ki a *miért* és a *nem* viselkedése között, kiszakítva a vizsgált kérdőszót a generatív nyelvészekről neki tulajdonított kivételes státuszból is. A *miért p*-kben szereplő *p*-k körét Imrényi (2007) alapján határoztam meg. A *miért* a rá vonatkozó funkcionális és lineáris viszonyok miatt mindig a nem-semleges mondatok bal periferiáján helyezkedik el, s vagy közvetlenül a – korlátozott érvényességű / jelentőségű, ezért fordított szórendű – protoállítás okára kérdez rá, vagy az elsődleges azonosító típusjelölőt (hagyományosabb nevén fókuszt), vagy pedig a másodlagos azonosító típusjelölőt (a fókusz előtti univerzális kvantort) tartalmazó állításra: ez utóbbiak egy-egy újabb „réteget” (vö. É. Kiss 2002: 130) képezik a predikátumnak.

Az új elemzés – s a mögötte álló kísérleti modell – reményeim szerint a hagyományos és a generatív mondatstruktúra-felfogás koherens alternatíváját alapozhatja meg. Fontosnak tartom ugyanakkor hangsúlyozni, hogy az új modell nemcsak alternatíva, hanem szintézis is: viszony-alapú mondatkoncepciójával a hagyományos, míg a szórend grammatikai kezelésével a generatív elemzést követi. Leírásának hatóköre és mélysége – többek között épp a szórendi elemzés révén – a hagyományos grammatikáénál nagyobb, ugyanakkor elkerüli a generatív összetevős szerkezeti elemzésből származó (a *miért* viselkedésének magyarázatában különösen szembeűnő) problémákat, bár kísérleti jellege miatt további kutatásokat

tesz szükségessé. Ha a modelleket nem laboratóriumi tárgyaknak tekintjük, hanem figyelembe vesszük beágyazottságukat a kutatás és az oktatás világába, akkor a szintézis további jelentősége lehet, hogy esetleges sikere elősegítheti a különböző nyelvészcsoportok közeledését, egy nagyobb mértékben konszenzuális mondattani diskurzus kialakítását is.

Hivatkozások

- Alberti Gábor 2006. *A magyar mondattan elmélete és gyakorlata generatív megközelítésben 3: A háttérelmélet*. Pécsi Tudományegyetem.
- Bartos Huba 2000. Az inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3: Morfológia*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 653–762.
- Brassai Sámuel 1863. A magyar mondat. [III.] *Akadémiai Értesítő*. 173–409.
- Bybee, Joan 1985. *Morphology: A Study of the Relation between Meaning and Form*. John Benjamins. Amsterdam.
- Chomsky, Noam 1986. *Knowledge of Language*. Praeger. New York.
- Chomsky, Noam 1995. *The Minimalist Program*. MIT Press. Cambridge, MA.
- É. Kiss Katalin 1998a. Mondattan. In É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter *Új magyar nyelvtan*. Osiris. Budapest. 15–184.
- É. Kiss, Katalin 1998b. Identification focus versus information focus. *Language* **74**: 245–273.
- É. Kiss, Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge University Press. Cambridge.
- É. Kiss, Katalin 2006a. Focussing as predication. In Valéria Molnár – Susanne Winkler (szerk.) *The Architecture of Focus*. Mouton de Gruyter. Berlin. 169–193.
- É. Kiss Katalin 2006b. Jól megoldottuk? Rosszul oldottuk meg? Az összefoglaló és a kirekesztő kifejezést tartalmazó mondatok szórendjének magyarázata. *Magyar Nyelv* **102**: 442–459.
- É. Kiss Katalin – Szabolcsi Anna 1992. Grammatikaelméleti bevezető. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 21–77.
- Elekfi László 2002. Magyar grammatika – és ami utána következhet. [1.] *Magyar Nyelv* **98**: 11–33.
- Haiman, John (szerk.) 1985. *Iconicity in Syntax*. John Benjamins. Amsterdam.
- Harris, Zellig 1942. Morpheme alternants in linguistic analysis. *Language* **18**: 169–180.
- Harris, Zellig 1982. *A Grammar of English on Mathematical Principles*. John Wiley and Sons. New York.
- Harris, Zellig 1991. *A Theory of Language and Information: A Mathematical Approach*. Oxford University Press.
- Havas Ferenc 2003. A tárgy tárgyában. Mondattipológiai fontolgatások. In Oszkó Beatrix – Sipos Mária (szerk.) *Budapesti Uráli Műhely 3*. MTA. Budapest. 7–44.
- Hjelmslev, Luis 1943/1961. *Prolegomena to a Theory of Language*. [English translation by F. J. Whitfield.] University of Wisconsin Press. Madison.
- Hockett, Charles F. 1947. Problems of morphemic analysis. *Language* **23**: 321–343.
- Imrényi András 2007. A magyar szórend kísérleti modelljei 2: Tartományok és viszonyok a magyar mondatban. *Magyar Nyelvőr* **131**: 430–451.
- Imrényi András 2008. Szerkezeti fókusz – pragmatikai típusjelölés? *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* **22**: 203–239.

- Kálmán László 1985a. Word order in neutral sentences. In István Kenesei (szerk.) *Approaches to Hungarian 1*. JATE. Szeged. 13–23.
- Kálmán László 1985b. Word order in non-neutral sentences. In István Kenesei (szerk.) *Approaches to Hungarian 1*. JATE. Szeged. 25–37.
- Kenesei István 2005. Kettős fókusz és kettős tagadás a magyarban. *Magyar Nyelv* **101**: 178–196.
- Keszler Borbála (szerk.) 2006 [3. kiadás]. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kicska Emil 1891. Hangsúly és szórend. *Magyar Nyelvőr* **20**: 292–298.
- Komlósy András 2001. *A Lexikai-Funkcionális Grammatika mondattanának alapfogalmai*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press. Stanford.
- Langacker, Ronald W. 2000. Topic, subject, and possessor. In Hanne Gram Simonsen – Rolf Theil Endresen (szerk.) *A Cognitive Approach to the Verb: Morphological and Constructional Perspectives*. Mouton de Gruyter. Berlin. 11–48.
- Newson, Mark 2004. Deforestation in syntax. *The Even Yearbook* **6**. ELTE English Linguistics Department. Budapest. 135–148.
<http://seas3.elte.hu/delg/publications/even/2004.html>
- Newson, Mark – Vili Maunula 2006. Whose side is the focus on? *The Even Yearbook* **7**.
<http://seas3.elte.hu/delg/publications/even/2006.html>
- Rácz Endre (szerk.) 1971 [2. kiadás]. *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Saussure, Ferdinand de 1997. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. [Fordította B. Lőrinczy Éva.] Corvina. Budapest.
- Sleator, Daniel – Davy Temperley 1993. *Parsing English with a Link Grammar*. Third International Workshop on Parsing Technologies. <http://www.cs.cmu.edu/afs/cs.cmu.edu/project/link/pub/www/papers/ps/LG-IWPT93.pdf>
- Tomasello, Michael 2003. *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. Harvard University Press. Cambridge, MA.
- Wells, Rulon S. 1947. Immediate constituents. *Language* **23**: 81–117.

